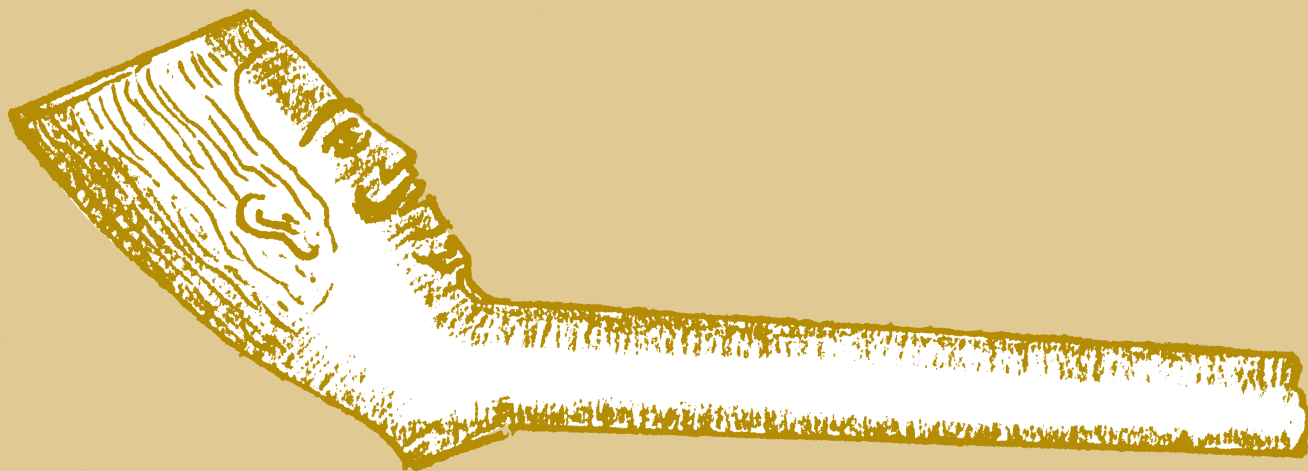

SOK

EEN UITGAVE VAN
Studiegroep **O**nderaardse **K**alksteengroeven
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

mededelingen **26**

OKTOBER 1996

SOK

mededelingen **26**

- 2** De Katakomben van Valkenburg in Limburg
- 10** Vondsten van kleipijpen in Zuid-Limburgse groeven
- 20** De barre winters van vroeger
- 28** De Kleinberggroeven
- 48** Colofon

DE KATAKOMBEN VAN VALKENBURG IN LIMBURG

Joep Didden

Jan van Puyenbroekstraat 40

6231NA Meerssen

Wanneer het woord katakomben valt denkt menigeeen aan Rome.

En terecht, want hier vindt men een aantal van meer dan zestig en verspreid over zo'n grote oppervlakte, dat men weken zou nodig hebben om ze alle te bezoeken.

Daarom zijn de katakomben van Valkenburg uniek, omdat men op een beperkte oppervlakte door goede ordening en rangschikking een vrij volledig overzicht kan krijgen.

Wat zijn eigenlijk katakomben? De naam is afgeleid van het oorspronkelijk Griekse kata kumbas (bij de uitholling of bij de kuil). Zo luidt de benaming voor een laag gelegen terrein in de nabijheid van de Via Appia te Rome. Deze naam werd later ook toegepast op de christelijke begraafplaatsen in de steengroeve onder de nabij gelegen kerk van St. Sebastiano. Later werd deze naam gebezigd voor alle gelijksoortige begraafplaatsen. De ligging aan de Via Appia is begrijpelijk: alle wegen leiden naar Rome.

Langs de heerbanen even buiten de stad ontstonden de rijke graven der "groten" en de massagraven der "kleinen". Aan deze toegangswegen stelden de rijken uit de christelijke gemeente al in de eerste eeuw hun ondergrond ter beschikking voor hun overledenen of gedode geloofsgenoten. Ook de keizerlijke familie de Flavii stelde grond ter beschikking aan de Via Ardeatina; hier ontstonden de latere Domitillakatakomben.

Op het grondgebied van de consulfamilie Acilii Glabrones aan de Via Salaria werden de Priscillenkatakomben uitgekapt. In deze omgeving vinden we ook de Coemeterien van St. Callixtus en die van San Sebastiano.

Eeuwenlang raakten de christelijke begraafplaatsen te Rome in verval. Toen men ook nog de relikwieën van de martela-

ren naar de kerken overbracht verloren de katakomben hun betekenis en raakten in vergetelheid. In de 16e eeuw trokken zij echter weer de aandacht van oudheidkundigen als Antonio Bosia en Philippi Neri, de vurige hernieuwer van de martelarencultus. Maar het duurde nog tot in de 19e eeuw eer er sprake was van een wetenschappelijk en historisch onderzoek.

Het initiatief om in Valkenburg de katakomben tot stand te brengen is o.a. te danken aan Pastoor Sarton uit Valkenburg en de heer Jan Diepen, na eerst de mening van de beroemde architect Cuypers te hebben ingewonnen. Ook zeer belangrijk was de medewerking van de eerste directeur van het Nederlands Historisch Instituut te Rome, Mgr. Dr. Brom. Hij heeft vooral geprobeerd de vooroordelen tegen dit project tegen te gaan. Menigeen beschouwde de nabootsing in Valkenburg niet meer als een curiositeit of een aardige liefhebberij, waaraan de wetenschappelijke zin en vooral de nodige piëteit zou ontbreken.

Voor de familie Diepen, die haar Valkenburgse bezitting hiervoor ter beschikking wilde stellen, was het idee vooral gegrond op de overtuiging dat zij een nuttig werk zouden verrichten uit wetenschappelijk en godsdienstig oogpunt. Tevens leverde het project een bijzondere gelegenheid tot werkverschaffing aan de werklozen in Valkenburg en omgeving.

De mergelgroeven bezaten een grote overeenkomst met de katakomben te Rome. Maar een dergelijk werk zou ook

***Katakomben Valkenburg
Ceciliakapel uit de katakomben van Callixtus te Rome***

grote financiële offers vragen. Een ander probleem gold de kleur van de mergel; kon het Limburgse gesteente zo bewerkt worden dat het de “katakombeneffecten” bereikte? De mergel als een bleke kalksteen zou waarschijnlijk niet de typische kleur van de tuf uit Rome kunnen benaderen. Oorspronkelijk meende men door beroking de wanden een andere tint te geven, maar om het echte Romeinse cachet te bereiken ging men ten tenslotte over tot een speciale behandeling met caseïne.

De uitvoering van het werk werd uitbesteed aan Jan Lemmens, aannemer te Oud Valkenburg, die reeds bij de bouw en herstel van verschillende Limburgse kerken zijn sporen verdiend had.

Voor de katakombenschilderingen werden de heren Snelens en Visschers benaderd.

Een moeilijk karwei, dat wekenlange studies vereiste door in de katakomben van Rome zelf de muurschilderingen te bestuderen, te kopiëren en de afmetingen zo exact mogelijk vast te leggen. Zo alleen kon men van een absoluut getrouwe weergave verzekerd zijn. Zelfs de juiste ligging ten opzichte van elkaar, dat blijkt uit de plaats van de pauscripte en de aangrenzende Ceciliakapel.

Belangrijk was natuurlijk ook de medewerking van Rome zelf. Mannen met een wereldnaam op archeologisch gebied waren dag aan dag bereid om met raad en daad bij te staan, plannen te ontwerpen, voorlichtingen te geven, voortkomende moeilijkheden op te lossen en als gids te dienen. We kunnen hier o.a. noemen Mgr. Wilpert, Prof. Marucchi en Baron Kanzler.

***Katakomben Valkenburg, Dubbele Basiliek
Vrouwelijke gedeelte met booggraven en loculi***

De hulp van de inspecteur der Romeinse katakomben, de heer Bevignani, mag hier zeker vermeld worden. Hij kende elke bijzonderheid van de onmetelijke onderaardse begraafplaatsen.

Tot de eerste werkzaamheden behoorden de reproductie van gedeelten van de Calixtuskatakomben. Dit zijn de meest bezochte en interessantste katakomben van Rome. Ze zijn zeer uitgestrekt en bestaan uit vier verdiepingen boven elkaar. Daarnaast en aansluitend veel smalle gangen (cubiculagrafkamers) met booggraven. En overal talloze lóculi (letterlijk “plekjes”), in de wand uitgekapte graven. Calixtus I was bisschop van Rome in 217 en stamde uit een slavenfamilie. Waarschijnlijk was hij diaken van de begraafplaats aan de Via Appia, die later naar hem genoemd werd. In Valkenburg vinden we o.a. de pauscripta en de St. Ceciliacripta. Ook uit deze eerste periode het Baptisterium uit de Pontianuskatakomben. Pontianus was bisschop van Rome tussen 230 en 235.

Verder de opvallendste delen van de Priscilla katakomben. Aquila en Priscilla waren een christelijk echtpaar, dat Paulus bij zijn zendingsarbeid bijstond. Ik zou te veel in details treden om hier een volledige opgave te doen van alle beginnende en voorbereidende werkzaamheden.

De opening van het eerste gedeelte van de Valkenburgse katakomben vond plaats op 12 juli 1910 door Prof. Marucchi.

In zijn openingsrede verklaarde Prof. Marucchi, “dat het de Nederlanders de voldoening gaf om te wandelen (zonder naar buiten te gaan) in de galerijen van de Romeinse katakomben, juist alsof men in de galerijen van het echte

De zogenaamde bakkersgildekamer uit de Domitillakatakomben te Rome

onderaardse Rome was. En verder: “Het geheel was niet gemaakt om aan een curiositeit te voldoen, maar uit een veel hoger doel en te beantwoorden aan de liefde voor de antieke vroegchristelijke schilderkunst en de oorsprong van het christendom.

De katakomben trokken direct een grote belangstelling, ondermeer van hoog geplaatste personen als Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, de commissaris van de koningin in de provincie Limburg, Dhr. Mr. Ruys de Beerenbrouck en Mgr. Drehmans, bisschop van Roermond.

Buitenlandse kranten vertolkten de mening van velen met hun grote waardering en bewondering over wat hier tot stand was gebracht. Zoals de “Frankfurter Zeitung”: “dieses

verbluffende Wunderwerk der Nachbildung unter der Erde” of de “New York Times”: “one of the most curious modern constructions in the world”.

Door de vele blijken van belangstelling besloot men over te gaan tot de realisering van een tweede katakombengroep. Op de eerste plaats kwam hiervoor in aanmerking de merkwaardige partijen uit de katakomben van Domitilla, de Romeinse heilige uit de familie der Flavii, kleindochter van keizer Vespasianus en echtgenote van consul T. Flavius Clemens. Enkele bekende onderdelen vormen de Orpheus kapel, de kapel van Ampliatius en de kapel van het bakkersgilde. Verder de katakomben van St. Sebastianus, een officier van de keizerlijk ke lijfgarde te Rome, die om zijn christelijk geloof op bevel van Diocletianus met pijlen werd beschoten en voor dood bleef liggen. Door de zorg van een christelijke weduwe herstelde hij, werd opnieuw gevangen genomen en met knuppels doodgeslagen.

De St. Sebastianuskatakomben wordt in Rome druk bezocht vanwege de vrij gaaf bewaarde versieringen en herinneringen aan Petrus en Paulus, met in de wand ingekraste aanroepingen van dezen en de martelaar St. Sebastianus. Ze is diep gelegen onder de St. Sebastiaanbasiliek en kon ontsloten worden door een grote gift van een roomse Amerikaan. Hier zijn veel loculi gevonden van te vroeg overleden kinderen (van niet-christelijke ouders) die christelijk zijn begraven. De ouders zelf lieten zich verbranden na hun overlijden.

De beschreven katakomben vormen slechts een deel van de 14 constructies in Valkenburg.

Omdat de afzonderlijke grafkamers in Rome rijkelijk versierd zijn met schilderijen, vinden we deze ook in allerlei vormen terug in de Valkenburgse katakomben. Ze gaan ten

dele terug op hellinistische motieven en ten dele op specifiek christelijke in hun aller vroegste vorm.

In dit artikel kunnen we slechts een keuze maken uit de grote hoeveelheid. Opvallend zijn het groot aantal Christusfiguren zoals b.v. Christus tussen de heiligen en de twaalf apostelen, de oudste voorstelling van Christus aan het kruis met Johannes en verder symbolen van Christus als de goede herder.

Van de eucharistie de zegening van vis en broden, die volgens velen de Consecratie voorstelt.

Uit de heilseconomie o.a. de zondeval, de aanbidding der wijzen, de doop van Christus in de Jordaan, de opwekking van Lazarus en de doornenkroning. Ook zijn vele gereproduceerde inscripties en sarcophagen te bewonderen.

Daarnaast oudheden uit de katakomben zelf, geschonken

Orantes in de kapel met de vijfheiligen uit de Callixtuskatakomben aan de Via Appia te Rome

door Prof. Marucchi, zoals een ampul uit een graf van de Domitilla katakomben en een lampje uit de Priscillen.

Ik wil ten slotte nog wijzen op een veelvuldig voorkomend verschijnsel in de vroegchristelijke kunst en wel de z.g. orante (Latijn oransorantis = biddend), een biddend figuur in een lang geplooid gewaad, rechtopstaand, de twee armen symmetrisch uitgestrekt in gebedshouding, met de palm van de handen naar buiten gekeerd, o.a. te vinden in de Callixtus en Sebastianuskatakomben.

Deze opsomming geeft slechts ten dele weer wat we in werkelijkheid in de Valkenburgse katakomben kunnen ontdekken.

Ook zijn archeologische vondsten tentoongesteld in de ontvangstruimte van het complex.

8

Zo ontdekt men verschillende Romeinse bouwfragmenten die in Rome zijn gevonden. Verder frescoschilderingen, aardewerk, munten en gebruiksvoorwerpen. Ook Romeinse vondsten van de opgravingen op de Goudsberg bij Valkenburg zijn aanwezig.

De Valkenburgse katakomben bieden dus voor elk wat wils. En zonder dat men enorme afstanden moet afleggen om deze in Rome te bezichtigen, vindt men hier op vrij korte afstand het voornaamste bij elkaar.

Ik besluit met de woorden van Mgr. Dr. G. Blom (in leven directeur van het Nederlands Historisch Instituut te Rome): "Laat ons eerlijk de katakomben te Valkenburg groeten en

*Katakomben Valkenburg
Detail van de Griekse Kapel uit de
Priscillenkatakomben te Rome*

huldigen, als een mooi, nuttig en groots werk, dat niet alleen de bescheiden ondernemers, maar ook ons klein landje eer aandoet”.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat het Anjerfonds in 1993 de hoogste geldelijke bijdrage toekende aan de Katakomben Stichting. De stichting ontving f 10.000 voor het behoud en de versterking van de exploitatie van (naar mijn mening) een van de mooiste en leerzaamste grotten van Valkenburg met een duidelijke ontstaansgeschiedenis.

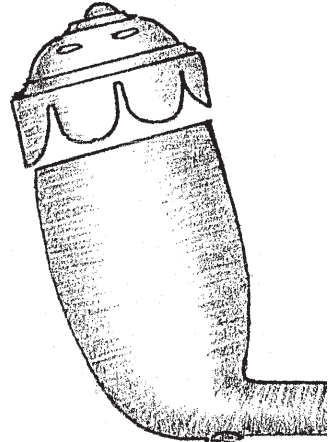
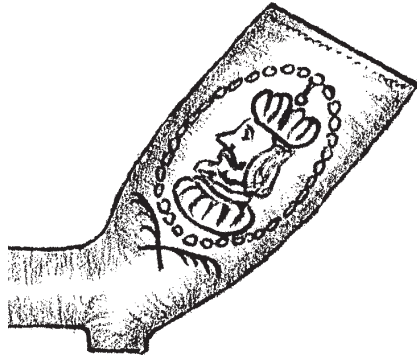
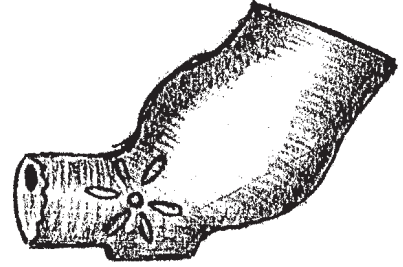
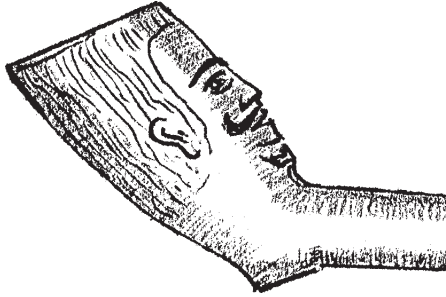
Met een woord van dank aan de bedrijfsleider van de Katakomben Stichting, dhr. Heggen.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

BOURGUET, P. du, S.J.1969: De vroegchristelijke schilderkunst. Meulenhoff.

HUSTINX, Ferd.1916: De Katakomben Rome Valkenburg.

DE KLEINE W.P. ENCYCLOPAEDIE 1952. Elsevier Amsterdam

VONDSTEN VAN KLEIPIJPEN IN ZUID-LIMBURGSE GROEVEN

H.M.A. Bochman
Speciedonk 8
6218 GH Maastricht

P.K. Smiesing
Montevideodreef 92
3563 BK Utrecht

A.M. Voûte
Van Lijndenlaan 8
3768 MG Soest

“Op een koude winterdag, omstreeks het jaar 1720, besloot een inwoner van het gehucht 't Rooth om in de berg zijn armen nog maar eens uit de mouwen te steken. Voor reparatie van zijn stal had hij nog wat mergelblokken nodig. Waar kon hij die beter breken dan in de nabij gelegen kleine groeve. Ondergronds aangekomen ondervond hij de relatief warme vochtige atmosfeer in de groeve als een weldaad. Om het werk te veraangenamen stopte hij zijn kleine aarden pijp met geurige tabak en stak er de brand in. De nauwelijks voelbare trek voerde de rook verder de groeve in.

Het blokbreken was een inspannend karwei waarbij gespierde armen en beide handen onmisbaar waren. Ter verpozing werd zo nu en dan een pijpje gerookt, maar tijdens het werk was roken taboe. Daarom legde hij dit rookgerei regelmatig weg op een van de vele vertrouwde bergplaatsen in de groeve. Overal kende hij wel een richeltje of een nisje waar zijn schamele spullen hem niet in de weg lagen. Aan het eind van de middag pakte hij zijn gereedschap bijeen bij het flakkerende zwakke schijnsel van zijn olielampje. Had hij al zijn bezittingen vergaard? Verdraaid, hij vergat bijna zijn pijp! Maar waar had hij hem ook al weer opgeborgen? Hij had hem even in één van de vele holletjes in de wand neergelegd. Even zoeken met het walmende olielichtje in de hand. Was het hier of daar? Het onrustige vlammetje wierp vreemde onoverzichtelijke schaduwen op de wand. Na enige tijd gaf hij zijn zoekactie op. Jammer, op weg naar huis zou hij zijn trouwe troostbrenger missen! Maar volgende keer zou hij hem wel terugvinden. Hij moest immers nog heel wat mergelblokken zagen.”

Tot zover deze gefingeerde historie. Zeker is wel dat iemand, om het even of het een blokbreker, veehouder of eenvoudigweg een simpele bezoeker was, omstreeks 1720 in het

Houbensbergske (in de huidige gemeente Margraten, groeve no 151) in een gaatje in de wand zijn pijpje achterliet. Ruim tweehonderdvijftig jaar is het stil rond dit eenvoudige gebruiksvoorwerp. Vele bezoekers betreden de betrekkelijke kleine groeve zonder zich te realiseren dat er vlakbij een toch wel bijzonder voorwerp uit het verleden in de wand gestoken is.

Reeds lang is duidelijk dat de talloze bezoekers aan de vele Limburgse mergelgroeven in de loop van honderden jaren per ongeluk of bewust ontelbare voorwerpen in de groeven hebben achtergelaten. Soms werd er bij toeval wel eens wat van teruggevonden, een olielampje, een muntstuk, een musketkogel, een knoop of een kam. Veel was het niet; vrijwel alles was en bleef verborgen in de losse mergellaag op de bodem van de onderaardse labyrinten.

Deze situatie veranderde drastisch met de intrede van de metaaldetector na de Tweede Wereldoorlog. Dit instrument dat oorspronkelijk in het leger werd ingezet bij de opsporing van ingegraven landmijnen, veroorzaakte na de oorlog in particuliere handen een revolutie op archeologisch gebied. Overal op de wereld werd en wordt het nog gebruikt bij de opsporing van de in de bodem verborgen metalen voorwerpen, die tot op een diepte van 20 cm geregistreerd kunnen worden. Deze ontwikkeling betekende voor velen een spannende hobby, voor sommigen een bron van inkomsten en voor vele anderen een onderwerp van grote zorg vanwege de grootschalige versterking van het bodemarchief. De eerst genoemde auteur houdt zich al weer ruim twintig jaar bezig met een nauwgezet systematisch onderzoek waarbij alle mergelgroeven m.b.v. een metaaldetector worden geïnspecteerd. Het voert veel te ver om hier verslag te doen van de vele duizenden voorwerpen die hij zodoende heeft gevonden en geregistreerd. We verwijzen in dit verband

alleen naar één hoogtepunt, te weten de ontdekking in 1985 van een complete valse munterij uit de 16e eeuw in één van de Limburgse mergelgroeven. (Bochman, H.M.A., 1985.)

Maar waar blijft nu het pijpje dat de onfortuinlijke bezoeker in het begin van de 18e eeuw in het Houbensbergske achterliet? Dat is immers met geen metaaldetector terug te vinden! De ontmoeting hiermee ging als volgt. De tussen de dorpen 't Rooth en Groot Welsden (gemeente Margraten) gelegen groeven Houbensbergske 1 en 2 zijn sedert 1940 om onbekende redenen volledig afgesloten geweest. De ingangen waren dichtgestort met gesteente en aarde. In het kader van een werkgelegenheidsprogramma heeft het toenmalige Ministerie van Landbouw en Visserij gelden ter beschikking gesteld voor een groevenproject in het proefgebied Nationaal Landschap Mergelland. Dit project dat werd uitgevoerd door de provincie Limburg en begeleid door het Staatsbosbeheer, hield o.m. in dat ettelijke mergelgroeven t.b.v. de overwinterende vlemmuizen met hekwerken werden afgesloten. In enkele gevallen werden reeds lang dichtgestorte groeven weer ontsloten. Zo werden in het seizoen 1984-'85 beide Houbensbergskes na lange tijd weer toegankelijk gemaakt. Houbensbergske 1 kreeg een nieuwe ingang voorzien van een schachtvormige afsluiting met hekwerk; Houbensbergske 2 werd vanwege zijn geringe omvang niet geschikt bevonden als vlemmuizenreservaat. De ingang werd daarom opnieuw dichtgestort (Terlingen, A., 1985). Als onderdeel van de jaarlijkse vlemmuizeninventarisatie in vrijwel alle bekende winterslaapverblijven, waaronder het merendeel van de Zuid-Limburgse mergelgroeven, inspecteerde de laatste auteur op 13 januari 1989, vergezeld door E. de Groot en F.S. van Westreenen, Houbensbergske 1. Zonder gebruik te maken

van een plattegrond werd het betrekkelijk kleine stelsel doorzocht. Vleermuizen werden er niet gevonden. Nauwgezet spiedend in alle hoeken, gaten en spleten zoals dit bij alle vleermuisinventarisaties te doen gebruikelijk is, viel het oog op een klein rond gaatje met een diameter van nauwelijks 4 centimeter. In dit gaatje was een klein rond voorwerp zichtbaar, dat in eerste instantie voor een fossiel (belemniet of een stengellid van een zeelelie) werd aangezien. Twijfel was er de oorzaak van dat er voorzichtig met behulp van een pincet aan het ronde objectje werd getrokken. Na wat peutenen kwam er beweging in en schoof het naar buiten. Tot ieders verbazing bleek het geen fossiel te zijn, maar een praktisch gave pijp. Daar was dus het voorwerp waar iemand zich begin 18e eeuw wellicht het mikmak naar heeft gezocht.

Onderzoek van de tweede auteur naar de aard en de herkomst van deze vondst leverde onderstaande gegevens op.

Het bewuste pijpje van witbakkende klei heeft een totale lengte van 17,3 cm (zie foto). Het kleine trechtervormige kopje heeft op beide zijden een versiering bestaande uit vijf stippen en vijf “kelkblaadjes” rond een stip in het mid-

foto: Jac. P. Stolp

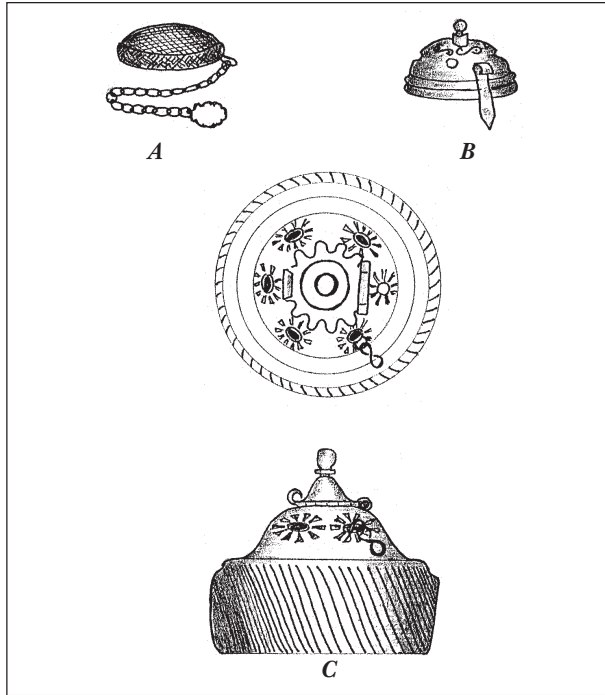
den. Dit motief wordt roosversiering genoemd; een type versiering dat vaak op grove pijpen uit de 17e en 18e eeuw wordt aangetroffen (zie afb.nrs. 1, 6, 26 en 29.). De koppen van de betere soort pijpen werden vóór het bakken met een agaatsteen gepolijst: het glazen.

Onder de kop bevindt zich een cilindervormig uitsteeksel met een vlakje, het hieltje. Dit hieltje voorkomt, dat de hete pijpekop, bij het neerleggen van de pijp tijdens het roken, de tafel schroeit. Bij de geglasde pijpen stempelt de pijpenmaker hier zijn merkje op (zie afb. nrs. 2, 7, 8, 9, 14 en 21). Het uiteinde van de steel vertoont een scherp breukvlak. Als de roker de steel van de pijp zou hebben ingekort, dan zou hij zeker het scherpe randje van het mondstuk even langs de mergelwand hebben glad gevild. Er ontbreekt dus een stukje aan de pijpsteel.

Het model van de pijpekop geeft aan dat deze pijp niet in Gouda werd vervaardigd. Onderzoek heeft aangetoond, dat modellen van pijpen uit de 17e eeuw en eerste kwart van de 18e eeuw streekgebonden zijn. Pijpen vervaardigd in Gouda verschillen duidelijk van vorm met de produkten uit bijv. Amsterdam, Leiden, Utrecht of Maastricht. Natuurlijk nemen pijpenmakers die naar een andere plaats verhuizen hun eigen mallen mee, maar als naar verloop van tijd de vormen versleten zijn, bepalen de plaatselijke vormmakers (koperslagers) het uiterlijk van de in hun vormen gemaakte pijpen. Bestudering van de in de omgeving van Maastricht gevonden pijpen en produktieafval uit werkplaatsen van Maastrichtse pijpenmakers leverde een specifiek Maastrichts pijptype op.

In de stad Maastricht werden vanaf de 17e eeuw pijpen gemaakt. (Baas, Th., 1993.)

In 1988 vond Jos Engelen in het Maastrichtse gemeentearchief de pijpenmaker Steven Granbroers, die in 1693 in

- A. *pijpedop of vonkenvanger van gevlochten staaldraad met ketting en ring om aan pijpsteel te bevestigen.*
- B. *Deksel van pijpedop*
- C. *Pijpedop van messing met scharnierend dekseltje; de rand is fraai ingeknipt waardoor de dop met de hand vastgeknepen kan worden op de kop. De pijpedoppen van dit type zaten op pijpekoppen van lange gouwenaars uit eind 18e en begin 19e eeuw.*

Maastricht actief was. Ook een voorouder van de befaamde Petrus Regout, Carolus Regout, had in de 17e eeuw in de Maastrichtse Boschstraat een pijpenmakerij. De familie Regout heeft nadien de rokers van Maastricht en ver daarbuiten lange tijd van pijpen voorzien. De oudste vermelding van pijpenmakers in Maastricht dateert uit 1634. Uit dat jaar stamt een contract waarin de pijpenmaker en soldaat Derijck Hendrijcx zich verplicht pijpen te maken voor de koopman Claes Henningh.

De bloeitijd van de Maastrichtse pijpenmakers ligt echter in de eerste helft van de 18e eeuw, de periode waarin het in het Houbenbergske gevonden pijpje werd vervaardigd. Het pijpje behoort tot het Maastrichtse type en werd in het eerste kwart van de 18e eeuw gemaakt. Zoals al vermeld betreft het een korte grove pijp zonder merk, zodat de maker niet opgespoord kan worden. Het uiterlijk van de pijp, een kleine kop met een hoogte van 4 cm en een steeldikte van 8 tot 6,5 mm, is typerend voor het laat 17e en vroeg 18e eeuwse produkt. Later als de techniek van het pijpenmaken verbeterd en betere kleimengsels worden gebruikt zijn pijpenmakers in staat de beroemde gouwenaars te maken met de zeer dunne lange steel (zie no. 21.).

Het is niet zo verwonderlijk dat in de diverse, soms meer dan 500 jaar oude groeven, mensen allerlei voorwerpen hebben verloren of achtergelaten. De verscheidenheid aan voorwerpen is groot, maar wij beperken ons hier tot de kleipijp.

In de loop van het verhaal zal duidelijk worden dat naast een opschrift op de wand of een munt uit 1650, ook een kleipijp iets over vroegere tijden kan vertellen. In diverse Limburgse kalksteengroeven worden vaak delen van kleipijpjes gevonden, die qua vorm en afmeting nogal verschillen (zie de af-

beeldingen). De meeste vondsten zijn toevaltreffers die je tijdens een speurtocht naar iets heel anders vindt. Toch werden de Zuid-Limburgse mergelgroeven ook goed afgezocht naar dit “smoorartikel”.

Het Vossehol, voor een klein deel gelegen in het Noorderlijk stelsel van de St. Pietersberg, bijna geheel ingesloten door instortingen ontstaan na 1790, was zo'n plek. In enkele tientallen meters hoofdgang, richting fort St Pieter, werden twee en twintig pijpeketels en meters gebroken steel gevonden. Twee pijpen werden gerestaureerd en meten een lengte van 30 en 40 cm (zie no. 31); een derde pijp bevatte zelfs nog tabak (no. 20).

Ook in het centrale gedeelte van de Zonneberg, op een plaats bij de “bedelaar” waar niet veel in de grond was grommeld, werden enige pijpjes gevonden (nrs. 2 en 7). In de directe omgeving op een hoger gelegen niveau werden enige versplinterde pijpekoppen en stelen gevonden. Bij nader onderzoek werden inslagen van musketkogels in de wand ontdekt. Sporen van een vermaak dat daar in het grijze verleden heeft plaats gevonden (zie nrs. 3 en 9).

De Wildeberg, een deel van de Sint Pietersberggroeve, is grotendeels gegraven in de 17e eeuw. Op oude werkfronten daarvan werden drie pijpjes gevonden, waarvan twee in een hoog gelegen nis in de wand. De nis was sinds lange tijd niet betreden. Beide pijpen waren op ca. 20 cm van de ketel afgebroken; zoeken met behulp van de zeef leverde geen mondstukken op. In de onmiddellijke omgeving werd later op de vloer van de gang een derde pijp gevonden, ook weer zonder mondstuk. Het vermoeden is groot dat de laatste drie pijpjes door blokkbrekers zijn achtergelaten. Dit vermoeden wordt versterkt door het feit dat een pijp van 30 of 40 cm lengte niet erg handig is tijdens blokkbrekwerkzaamheden en daarom bewust werd ingekort. Het

bewijs voor deze theorie is moeilijk te leveren, zeker als men zich bedenkt dat een scherp afgebroken uiteinde niet prettig in de mond aanvoelt (no. 30). Veel van de gevonden pijpjes zijn afkomstig uit afgelegen nissen, die deels door blokken en puinbrokken van de rest van het stelsel zijn afgesloten. Voorbeelden hiervan zijn o.a. te vinden in de Keerderberg, Riessenberg en Cluisberggroeve. Deze onderkomens boden vaak een veilige plek voor mens en dier en een tijdelijke verblijfplaats bij calamiteiten, oorlogen en in de winter.

Ook in de Gemeentegroeve Valkenburg zijn veel “gezellige” uithoekjes te vinden, waar na aangenaam verpozen veel werd achtergelaten zoals gebroken kleipijpen, wijn- en bierflessen, gebroken borrelglaasjes, geneverkruiken en ander verpakkingsmateriaal (nrs. 21, 22 en 23). Volgens oude gidsen van het land van Valkenburg werden deze ruimten “zuipkamertjes uit de vorige eeuw” genoemd.

Het totaal aantal kleipijpjes dat in twintig jaar tijd in mergelgroeven werd gevonden bedraagt ca. zeventig stuks (waarvan in twee koppen (gouwenaarstype) nog tabak zit en waar één ervan nog is afgesloten met pijpedop model C). Dit is niet veel als we bedenken dat buiten de groeven vondsten van tien pijpekoppen en meer per dag geen zeldzaamheid zijn. Daarom zou het aardig zijn als eventuele vinders c.q. verzamelaars hun vondsten ergens zouden melden. Dan kunnen afwijkende modellen van dit interessante verzamelobject mogelijk nog meer aan het daglicht brengen over de geschiedenis van ateliers van pijpenmakers in en rond Maastricht.

Op veel plaatsen in oudere groeven zijn de wanden vol getekend met voorstellingen uit het dagelijkse leven van vervlogen tijden. Je vindt er afbeeldingen van soldaatjes met sabels en geweren, paarden, ruiters, werktuigen, galgjes,

teveel om op te noemen. Maar ook pijprokende mannenfiguren! Misschien is dit een thema voor een volgend verhaal in SOK-mededelingen of een nieuw studie-onderwerp in de SOK. Maar wellicht is het ook een prikkel voor een beginnende onderzoeker die niet zo goed weet waarover hij zou moeten schrijven.

Met dank aan Arnold Barten, Giel en John Bindels en Leo Bochman voor het zware werk tijdens het opsporen van de pijpjes, nu al weer 12 jaar geleden.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

BAAS, Th.,: *Maastrichtse pijpenmakers uit de 17e, 18e en 19e eeuw. Pijpelogische Kring Nederland 1993, XV, p. 481-492.*

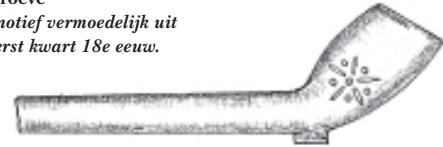
BOCHMAN, H.M.A.,: *16e Eeuwse valsmunters...in een nog oudere groeve. SOK-Medelingen 8, dec. 1985, p. 28-33.*

ENGELEN, J.P.A.M.,: *Maastrichtse pijpenindustrie in de 17e en 18e eeuw, De kleipijp als bodemvondst. 1988, uitgave P.K.N., p.123-134.*

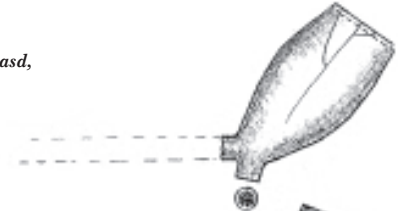
STAM, R.,: *Stortvondst van de pijpenmaker M.P. uit Keulen. Pijpelogische Kring Nederland 1995, XVIII, p.710-723.*

TERLINGEN, A.,: *Houbensbergske 2, poppetje gezien, kastje dicht. SOK-Medelingen 7, juni 1985, p. 25-28.*

1. Heerderberggroeve
Pijp met roosmotief vermoedelijk uit Maastricht, eerst kwart 18e eeuw.

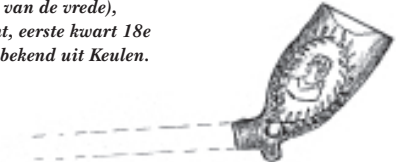
2. St. Pietersberggroeve
Zonnestelsel centr.
Zgn. gowenaar, geglaasd, eerste kwart 19e eeuw.

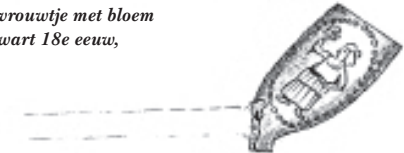
3. St. Pietersberggroeve
Zonnestelsel centr.
Kop met schelpmotief, lokaal produkt tweede helft 18e eeuw.

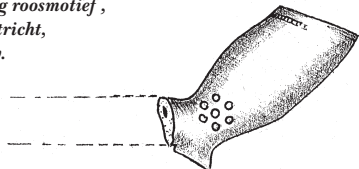
4. Geulhemmerberggroeve
Pijpje met manneportret in een krans van olijftakken (zinnebeeld van de vrede), mogelijk uit Maastricht, eerste kwart 18e eeuw. Dit pijpje is ook bekend uit Keulen.

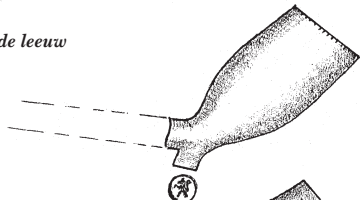
5. Heerderberggroeve
Pijpekop met afb. van vrouwtje met bloem in parelkrans, eerste kwart 18e eeuw, Maastricht?

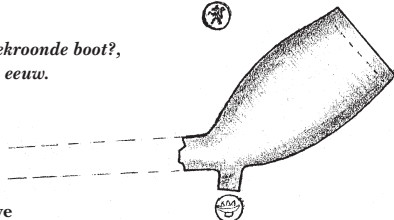
6. Vallenberggroeve
Pijpekop met eenvoudig roosmotief,
vermoedelijk uit Maastricht,
laatste kwart 17e eeuw.

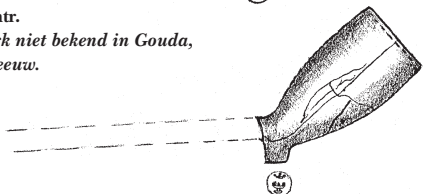
7. St. Pietersberggroeve
Zonnestelsel centr.
Gouwnaar, merk staande leeuw
uit midden 18e eeuw.

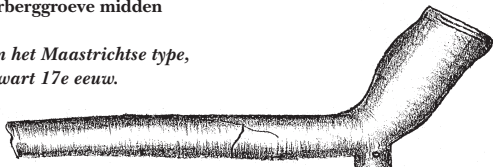
8. groeve de Hel
Gouwnaar, merk gekroonde boot?,
uit eerste kwart 19e eeuw.

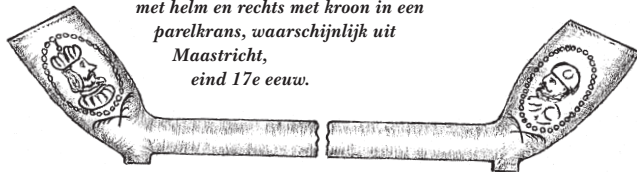
9. St. Pietersberggroeve
Zonnestelsel centr.
Gouwnaar, merk niet bekend in Gouda,
uit midden 18e eeuw.

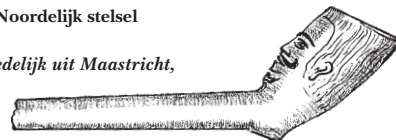
10. Keerderberggroeve midden
koestal
Pijp van het Maastrichtse type,
derde kwart 17e eeuw.

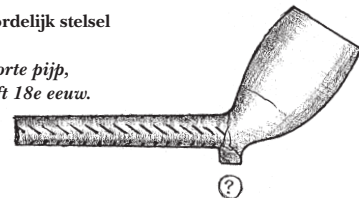
11. Geulhemmerberggroeve
Twee portretten van een manspersoon, links
met helm en rechts met kroon in een
parelkrans, waarschijnlijk uit
Maastricht,
eind 17e eeuw.

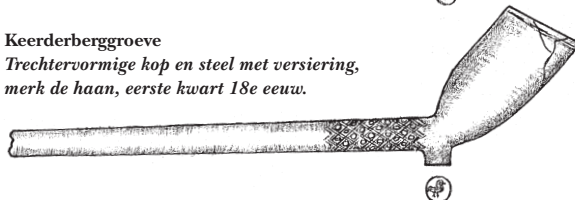
12. St. Pietersberggroeve Noordelijk stelsel
Vossehol
Zgn. Jonaspijp, vermoedelijk uit Maastricht,
eind 17e eeuw.

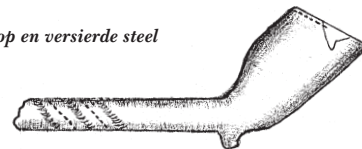
13. St. Pietersberggroeve Noordelijk stelsel
Vossehol
Eivormige pijpekop van korte pijp,
lokaal produkt tweede helft 18e eeuw.

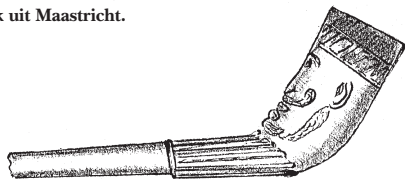
14. Keerderberggroeve
Trechtvormige kop en steel met versiering,
merk de haan, eerste kwart 18e eeuw.

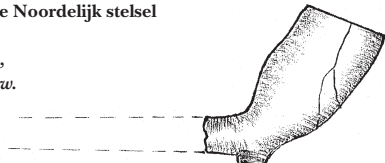
15. St. Pietersberggroeve Noordelijk stelsel
Vossehol
Pijp met trechtvormige kop en versierde steel
uit eerste kwart 18e eeuw.

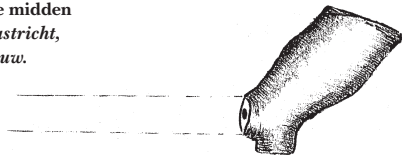
16. Groeve de Hel
"Jonaspijp", eind 17e eeuw,
waarschijnlijk uit Maastricht.

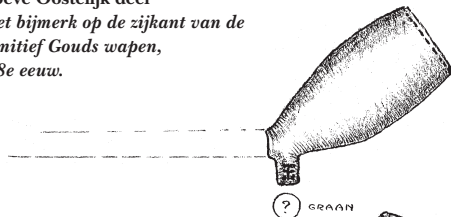
17. St. Pietersberggroeve Noordelijk stelsel
Vossehol
Trechtervormige kop,
eerste kwart 18e eeuw.

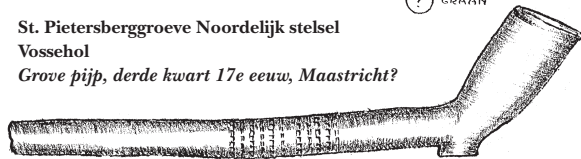
18. Keerderberggroeve midden
Grove pijp uit Maastricht,
derde kwart 17e eeuw.

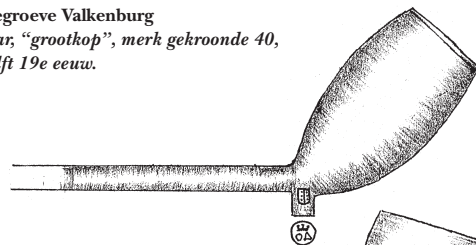
19. Riesenberggroeve Oostelijk deel
Gouenaar, het bijmerk op de zijkant van de
hiel is een primitief Gouds wapen,
tweede helft 18e eeuw.

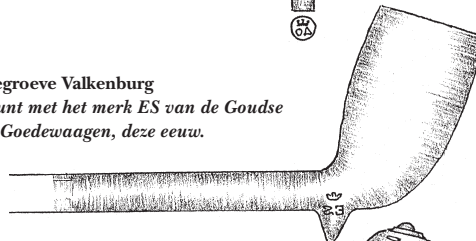
20. St. Pietersberggroeve Noordelijk stelsel
Vossehol
Grove pijp, derde kwart 17e eeuw, Maastricht?

21. Gemeentegroeve Valkenburg
Gouenaar, "grootkop", merk gekroonde 40,
tweede helft 19e eeuw.

22. Gemeentegroeve Valkenburg
Zgn. lakpunt met het merk ES van de Goudse
fabrikant Goedewaagen, deze eeuw.

23. Gemeentegroeve Valkenburg
Korte hielloze pijp met merk K op de bodem,
met pijpedop, tweede helft 19e eeuw.

24. Scharnderberggroeve
Mannekopje met fez,
tweede helft 19e eeuw.

25. St. Josephgroeve
Kompleet mannekopje
(voorstelling een romein?),
waarin een rietje als
steel werd gestoken,
laatste helft 19e eeuw.

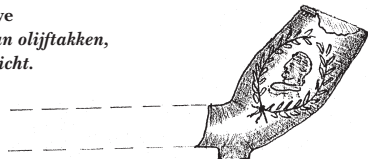
26. Groeve de Hel
 Typisch dubbel conische pijperekop met
 roosmotief, mogelijk uit Maastricht,
 midden 17e eeuw.

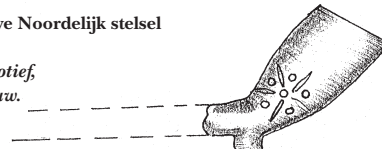
28. Cluysberggroeve
 Vrouwsportret in lover, eind 17e eeuw,
 mogelijk Maastrichts.

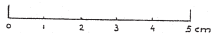
27. Geulhemmerberggroeve
 Manshoofd in krans van olijftakken,
 eind 17e eeuw, Maastricht.

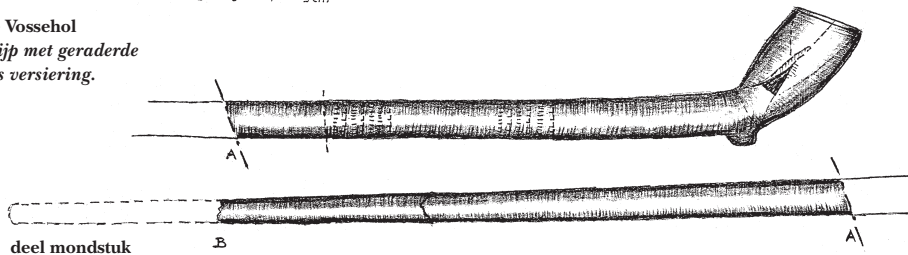
29. St. Pietersberggroeve Noordelijk stelsel
 Vossehol
 Pijpekop met roosmotief,
 eerste kwart 18e eeuw.

30. St. Pietersberggroeve Wildeberg
 "Gaaf" exemplaar uit de Wildeberg zonder mondstuk.
 Pijpekop met roosmotief, vermoedelijk uit Gouda,
 derde kwart 17e eeuw.

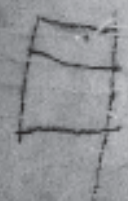

31. St. Pietersberggroeve Vossehol
 Nagenoeg complete pijp met geraderde
 bandjes op de steel als versiering.

1
5-3

201
200
199
198
197
196
195
194
193
192
191
190
189
188
187
186
185
184
183
182
181
180
179
178
177
176
175
174
173
172
171
170
169
168
167
166
165
164
163
162
161
160
159
158
157
156
155
154
153
152
151
150
149
148
147
146
145
144
143
142
141
140
139
138
137
136
135
134
133
132
131
130
129
128
127
126
125
124
123
122
121
120
119
118
117
116
115
114
113
112
111
110
109
108
107
106
105
104
103
102
101
100
99
98
97
96
95
94
93
92
91
90
89
88
87
86
85
84
83
82
81
80
79
78
77
76
75
74
73
72
71
70
69
68
67
66
65
64
63
62
61
60
59
58
57
56
55
54
53
52
51
50
49
48
47
46
45
44
43
42
41
40
39
38
37
36
35
34
33
32
31
30
29
28
27
26
25
24
23
22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

h

DE BARRE WINTERS VAN VROEGER

Ton Breuls

Bovenstraat 28

3770 Kanne Riemst

INLEIDING

De ontelbare opschriften in de groeven worden wel eens als een tijdloos dagboek gezien, als een cultuurhistorische staalkaart van het leven en denken door de eeuwen heen. Zaken zoals religie, liefde, gezondheid, oorlog en andere “gewone” zaken hebben de mensen altijd bezig gehouden. We vinden ze dan ook in talloze variaties terug op de gele wanden van de groeven. Zo ook het weer. Alhoewel het weer vaak een onderdeel is van de spreektaal (meestal als het begin van een begroeting of ontmoeting) zijn de extreme weertypen of -perioden ook op schrift gesteld. Ondergronds is dit soort schriftstelling te zien als opschriften of inscripties.

Drie van deze weersbeschrijvingen zijn opgenomen in dit artikel. Helaas bestaat er geen mogelijkheid meer de opschriften ondergronds te lezen: de groeven (delen) bestaan niet meer!

Het oudste van de drie opschriften, uit 1709, stond in dat deel van de Grote Berg te Zussen (onder de Hennestraat), dat in 1987 is verdwenen door de opvullingswerkzaamheden die ter stabilisering van de ondergrond zijn uitgevoerd. De gangen zijn toen via boorgaten van bovenaf tot aan het plafond volgespoten met een cementmengsel. Voor het verdwijnen van dit deel van de groeve heb ik samen met Berno Huls alle opschriften en landschappen gefotografeerd en ingetekend op een plattegrond. Daarnaast hebben we het opschrift over de strenge winter in 1709 zorgvuldig uitgezaagd en in bruikleen gegeven aan het Heemkundig Museum van Zichen, waar het tentoongesteld staat.

De opschriften uit 1784 en 1789 stonden in groeve de Roosburg. Ten behoeve van de nieuwe (rond)weg van Zichen

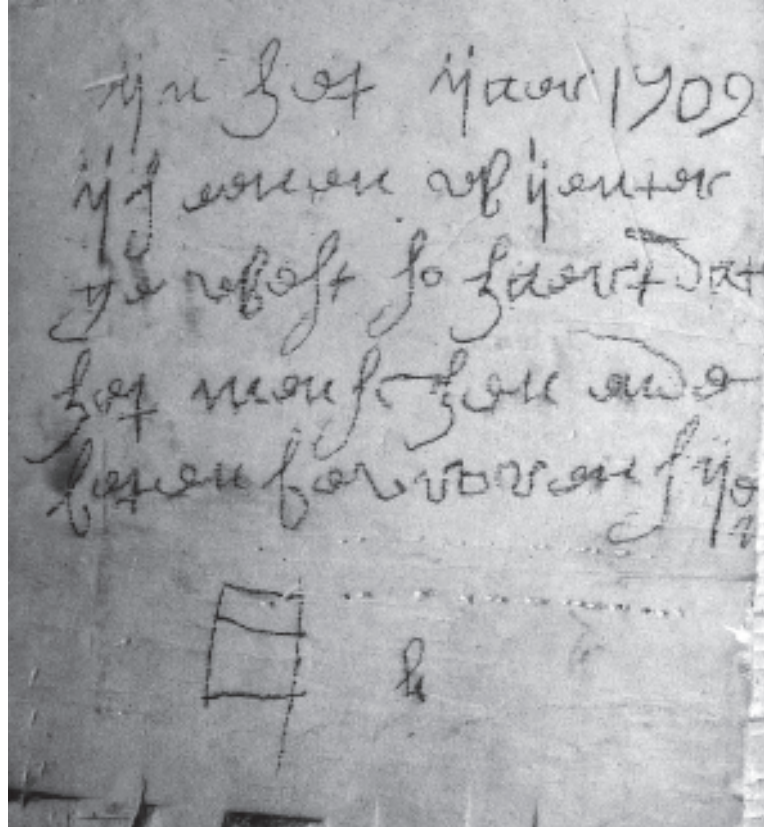
naar Eben-Emael is een deel van de groeve in december 1995 afgegraven. In dat deel stonden diverse opschriften over strenge winters in voornoemde jaren, welke samen met Johan Willems zijn geïnventariseerd, gefotografeerd en op kaart ingetekend. Daarbij hebben we gebruik moeten maken van een ladder, omdat ze op te grote hoogte stonden. We hebben overwogen ook deze opschriften uit te zagen maar de snelheid waarmee de groeve werd afgegraven heeft ons verrast. Wat overgebleven is zijn de foto's en dit artikel...

Om meer inlichtingen te krijgen over het weer in de 18e eeuw heb ik de foto's met uitleg naar het KNMI (Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut) in De Bilt opgestuurd. Vrij spoedig na mijn verzoek kreeg ik kopieën uit het boek *Bar & Boos* van Jan Buisman toegezonden. Het merendeel van de gegevens heb ik verzameld uit dit boek, tenzij anders vermeld.

GROTE BERG ZUSSEN: 1709

yn het yaer 1709
ys enen wynter
gewest so haert dat
het menschen ende
besten bevroren syen

De winter van 1708-1709 is een uitzonderlijk strenge winter geweest, die na tien relatief zachte winters voor iedereen als een volkomen verrassing komt. Men mag spreken van een van de strengste winters uit de 18e eeuw. Het begint allemaal heel rustig met enkele graden lichte vorst in okto-

ber en november. Halverwege december vriest het enkele dagen flink met daarbij een behoorlijk pak sneeuw. Op 15 december valt de dooi in en de kerstdagen zijn rustig en mistig. Rond de jaarwisseling wordt het met name in Duitsland een stuk kouder en begin januari heeft zich daar een

grote massa koude lucht verzameld, maar door Atlantische storingen kan deze koude de rest van West Europa niet bereiken. Op 4 januari regent het nog, maar dan komt er plotseling en onverwacht een hevige vorstival. Uit Haarlem wordt de weersomslag als volgt gemeld: “Den 5en Januari was het 's morgens ten zeven uuren buiten zacht weer, na het seizoen gerekend en dit duurde tot omtrent negen uuren des voorm. wanneer de lucht opeens begon te veranderen en in zeer korten tijd zo fel koud werd, dat het scheen dat de menschen schielijk van de Millibar tot Coromandel dat is van de Somer in de Winter kwaamen...”

De vorstgrens schuift van noord naar zuid. In Breda regent het op 4 januari, maar de vorst valt op 5 januari pas tegen de avond in. Uit Dendermonde in Vlaanderen wordt gemeld: “Den vyfden Januarij des nachts heeft het soo gruwelick beginnen te vriesen dat op dry dagen tyts de Schelde is toegevrozen, welke vorst soo furieuselyck ende met soo groote koude continueert dat op den wegh van Brussel, op de VIIIn dito eene vrouw ende dry kinderen syn bevrozen ghevonden... Terwyl ik dit schryve voor het vier zittende, vriest den inkt in de penne...”. Ook in de provincie Luxemburg regent het op 5 januari zo overvloedig, dat “het gehele aardoppervlak” er mee bedekt is, maar in de nacht verandert de vorst alles in een dikke ijslaag. In de Chroniek van Maastricht lezen we: “Begon het op Driekoningendag (6 Jan.) te vriesen en de koude was zoo sterk dat men met paarden en geladen wagen over de Maas voer. (Journal du Limbourg 6 Janvier 1850)”.

De vorstgrens schuift geleidelijk op naar het zuiden en bereikt op 8 januari Portugal. Men heeft berekend dat de voortbewegingsnelheid aanvankelijk 40 km/u was. Naderhand

zakte dat terug tot 20 km/u. Er worden overal extreme lage temperaturen gemeld, in Berlijn tot -30°C. In de Lage landen heeft de strenge vorst van 4 tot 24 januari de overhand. Reeds begin januari zijn in binnen- en buitenland gehele gezinnen in hun woningen doodgevroren “bij gebrek aan dekzel op hunne bedden”. Vrijwel alle grote rivieren zijn binnen enkele dagen dicht, de Maas bij Namen meet zelfs een ijsdikte van 1.60 m., en de koude is zover naar het zuiden doorgedron gen dat men zelfs drijfjjs op de Middellandse Zee meldt. In Aken bevrozen de Thermen en in Luik gebruikt men de Maas als landweg. Het bisdom Parijs spreekt over 2000 winterdoden!

Op 25 januari valt plotseling de dooi weer in en begint het op veel plaatsen te regenen. De winter is dan nog niet afgelopen want de perioden met strenge vorst wisselen zich met regelmaat af en de koudegolven duren tot april. Op Pinksteren, 19 mei, worden de laatste resten ijs in de Oostzee gesignaleerd.

Daarmee behoort de winter van 1709 tot het verleden. De schade is groot en geleerden uit die tijd verzekeren dat de koude desastreus is geweest, men zal de gevolgen in 25 jaar nauwelijks te boven komen. Uit Limburg meldt men dan ook dat “Alle de vruchten wierden bedorven; de eijckeboomen waeren veele door de overgroote coude in twee geborsten, alle de nooteboom en bevroosen, hetwelck ons eenen seer dieren en miserabelen tijd heeft veroorsaect”.

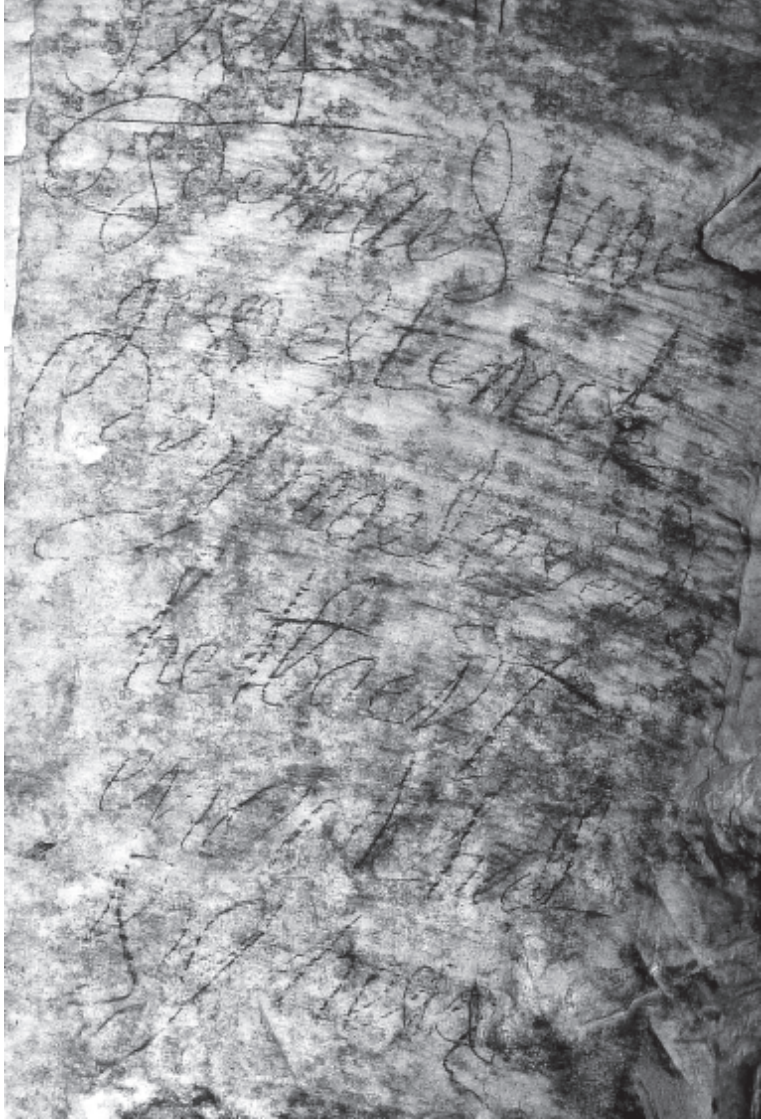
De zomer was koel en nat.

GROEVE ROOSBURG: 1784

1784
is de maes tooe
gewest en ock
dry mael over
het laent
en ock heel
sichen

In 1784 is de Maas dus dicht gevrozen en later zijn er overstromingen geweest. "Ook in heel Zichen" wil niet zeggen dat de Maas tot Zichen kon doordringen. Maar in Zichen ligt het buurtschap de Vijl, de laagst gelegen plek in de omgeving en waar dus de natuurlijke afwatering van de verre omtrek naar toe stroomt. Overstromingen van de Vijl is dan ook een onderwerp dat we vaker genoteerd zien op wanden en pilaren in de ondergrond van Zichen en Zussen.

De optekening over de winter van 1783-1784 in het boek "Bar & Boos" van Jan Buisman opent met "Barre sneeuw-winter eindigt met watersnood". Het begint allemaal heel rustig, begin oktober nog zomers en de rest van de maand redelijk en niet te nat, daarna wel af en toe lichte vorst. Pas na de Kerstdagen komt de matige en later strenge vorst. Het wordt wel een witte Kerst: op 24 december valt uitgebreid sneeuw en op tweede Kerstdag wordt zelfs zware sneeuwval gemeld. De sneeuw blijft, de vorst wordt rond de jaarwisseling feller en zakt tot -20°C. plaatselijk. Daarna gaat het op en neer, soms een dag lichte regen, soms een dag strenge vorst. Samenvattend kan men zeggen dat januari behalve koud ook droog en somber is geweest met veelvuldig mist. De grote rivieren, dus ook de Maas, zijn met zwaar

ijs dichtgevroren. In de Chroniek van Maastricht lezen we: “1784 2 Jan. Brak het ijs op de Maas open, maar daar zich een schip dwars tegen de Maasbrug plaatste, kwam zij weer dicht, zoodat men het schip moest stuk hakken, van welks hout verkoop werd gehouden (Le Courier de la Meuse, 22 Febr. 1861).”

Februari begint koud met veel sneeuw. In Utrecht ligt hij “ongewoon hoog”, bij Düsseldorf wordt al bijna 70 cm gemeten. De vorst duurt tot de derde week, daarna komt rond de 25e sterke dooi. Eind februari zijn de straten na twee maanden weer sneeuwvrij. Daarna sneeuwt het soms nog wel af toe, maar de ergste sneeuwval is voorbij. In Amsterdam is opgetekend dat er van 24 december tot 10 april 94 keer sneeuw is gevallen op 102 verschillende dagen!

Veel mensen zijn omgekomen tijdens de felste perioden van koude. In Groningen worden in totaal 5 mensen doodgevonden: twee kooplui met boerengoed, een soldaat bij een herberg en twee Wetsfaalse meisjes op weg naar huis. In Brabant en Vlaanderen heeft men veel onbekende vogels geschoten (“een soort van wilde kalkoenen, als ook wilde zwanen en witte eendvogels”). Er zouden zelfs kraaien zo maar uit de lucht doodgevallen zijn.

De waterrampen beginnen na de tweede helft van februari. De Dijle overspoelt Leuven. Maar ook Mechelen, Vilvoorde en Brussel staan deels blank. Veel mensen zitten dagenlang op zolder zonder voedsel en drinken. Ook veel vee verdrinkt in het kolkend water. Rond 23 februari begint de Maas, die vijf keer dicht gevrozen is geweest, te werken. Bij Maastricht wordt veel land overspoeld. Het Rijnwater trekt een spoor van verwoestingen: in Mülheim worden 163 huizen vernielt en telt men 28 doden. In Keulen worden 23 van de 39 “Hollandse schepen” meegesleurd. Later wordt Nederland getroffen door de watersnood: Ooyppolder, Nijmegen,

het land van Maas en Waal en vele andere delen worden overstromd. Het weer begint weer te winteren, met vorst en sneeuw. Pas in de loop van april is alle ellende achter de rust.

Van de zomer wordt alleen vermeld dat augustus nat is.

GROEVE ROOSBURG: 1789

1789

is een haerten

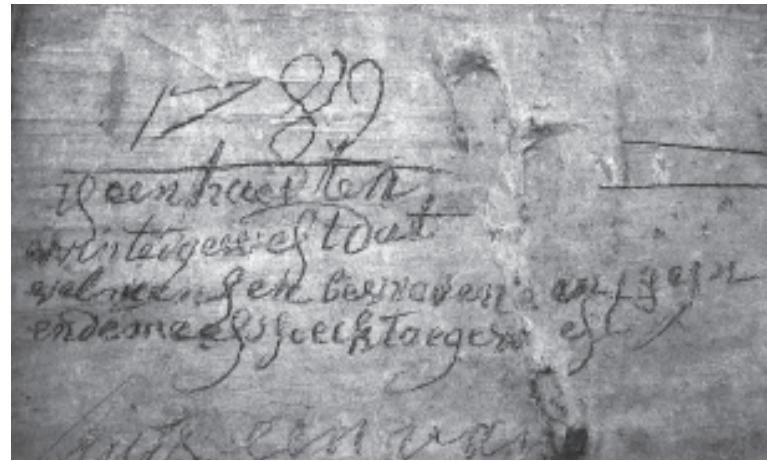
winter gewest dat

vel menschen bevroren en syejn

en de maess oeck toegewest

“Absolute topper in drie eeuwen” staat in het boek Bar & Boos.

Zoals de reeds beschreven winters uit 1709 en 1784 begint deze ook rustig en kalm, maar rond 24 november komt de

eerste aanval van koning Winter. Het is het begin van een vorstperiode die het kwik gedurende een maand niet boven nul zal brengen. Volgens de Chroniek van Maastricht kon men in december met paard en wagens over de Maas rijden (Journal du Limbourg, 6 Jan. 1850). In Nederland daalt de temperatuur in Harderwijk tot 22°C. Als het weer daarna wat milder wordt komt in de nacht van eerste op tweede Kerstdag de grote verrassing. Eerst regent het uitgebreid, maar tegen de ochtend valt de vorst opnieuw in. Op 28 december spreekt men van strenge vorst en deze tweede koude periode duurt tot rond 12 januari 1789. Door deze koudeinval is december 1788 de koudste decembermaand geweest sedert (waarschijnlijk) 1621! Op 5 januari schrijft men in Utrecht: “t Is nu 6 weken dat deze koude bijna aanhoudende geduurd heeft; de armoede groeit dagelijksch aan. Men zegt dat er hedennagt een schildwagt op deszelfs post doodgevroren is”.

Uit heel Europa worden lage temperaturen gemeld met Basel als recordhouder: -37,5°C. In onze streek (Luik) meet men -20°C. Men vergelijkt de winter met die van 1709 en 1740. Veel eiken, lindes en “witte bomen” vriezen kapot en barsten open. In Luik kunnen de molens niet meer malen, zodat men brood tekort komt. De rivieren van Europa liggen dicht en als de dooi onverwachts komt is er hier en daar overlast van water. Daarna is het wel nog regelmatig koud en winters, maar begin april wordt het beduidend zachter en kondigt zich de lente aan. De zomer wordt uiteindelijk droog en warm.

Jan Buisman eindigt zijn beschrijving van deze recordwinter met: “In Frankrijk hebben de grote droogte in de lente van 1788, de verwoestende hagelval van juli en de langdurige en felle kou tot ver in de lente in niet geringe mate bijgedragen tot voedseltekorten en ontevredenheid onder boeren en burgerij. In mei breekt de grote revolutie uit.”

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

BUISMAN, JAN; *“Bar & Boos. Zeven eeuwen winterweer in de Lage Landen”*. Baarn 1984, Bosch en Keuning.

FLAMENT, A.J.A., 1915; *“Chroniek van Maastricht van 70 na Chr. tot 1870”*. Maastricht 1980, facsimile uitgave Boekhandel Gadet.

Met dank aan J.M. Baldewijns CBR, A.F.V. van Engelen
KNMI De Bilt, Berno Huls, Theo Jennen, Johan Willems.

DE KLEINBERGGROEVEN

John Knubben

Bombeydaal 7

6228 GT Maastricht

INLEIDING

Te Cadier en Keer, gemeente Margraten, bevinden zich in de helling van het Savelsbos twee kleine groeven die bij veel mensen waarschijnlijk onbekend zijn. Ze zijn in beheer bij Staatsbosbeheer en zijn d.m.v. een hek afgesloten. Ze hebben de toepasselijke naam van Kleinberggroeve-noord (van Wijngaarden 109) en Kleinberggroeve-zuid (van Wijngaarden 110). In 1993 en in 1995 kreeg onze werkgroep van Staatsbosbeheer vergunning om in de “Kleinbergjes” onderzoek te verrichten. Dit artikel handelt over de resultaten daarvan en het daarop volgende archiefonderzoek. De foto’s zijn gemaakt door Henk Ramakers.

DE KLEINBERGGROEVE-ZUID

Deze groeve is ongeveer 50 meter diep. Ze bestaat uit een hoofdgang met enkele korte zijgangen die grotendeels vol liggen met mergelpuin. Dit kan een aanwijzing zijn dat de aangetroffen mergel van geen al te beste kwaliteit was. De periode waarin hier gebroken is, ligt ongeveer tussen 1740 en 1851. De hoogte van de gangen varieert tussen twee meter en vijf meter.

Vóór in de groeve staan een aantal interessante inscripties die een aanduiding zijn voor de ouderdom van de groeve. Ze staan in de eerste kamer, links van de ingang, en geven aan dat dit deel van de groeve waarschijnlijk ontgonnen is in de eerste helft van de achttiende eeuw. Uit de hoogte waarop ze aangebracht zijn, blijkt dat deze ruimte in een later stadium uitgediept is. Het oudste jaartal dat wij hier

KLEINBERGGROEVE NOORD

KLEINBERGGROEVE ZUID

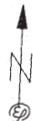

mergelpuin

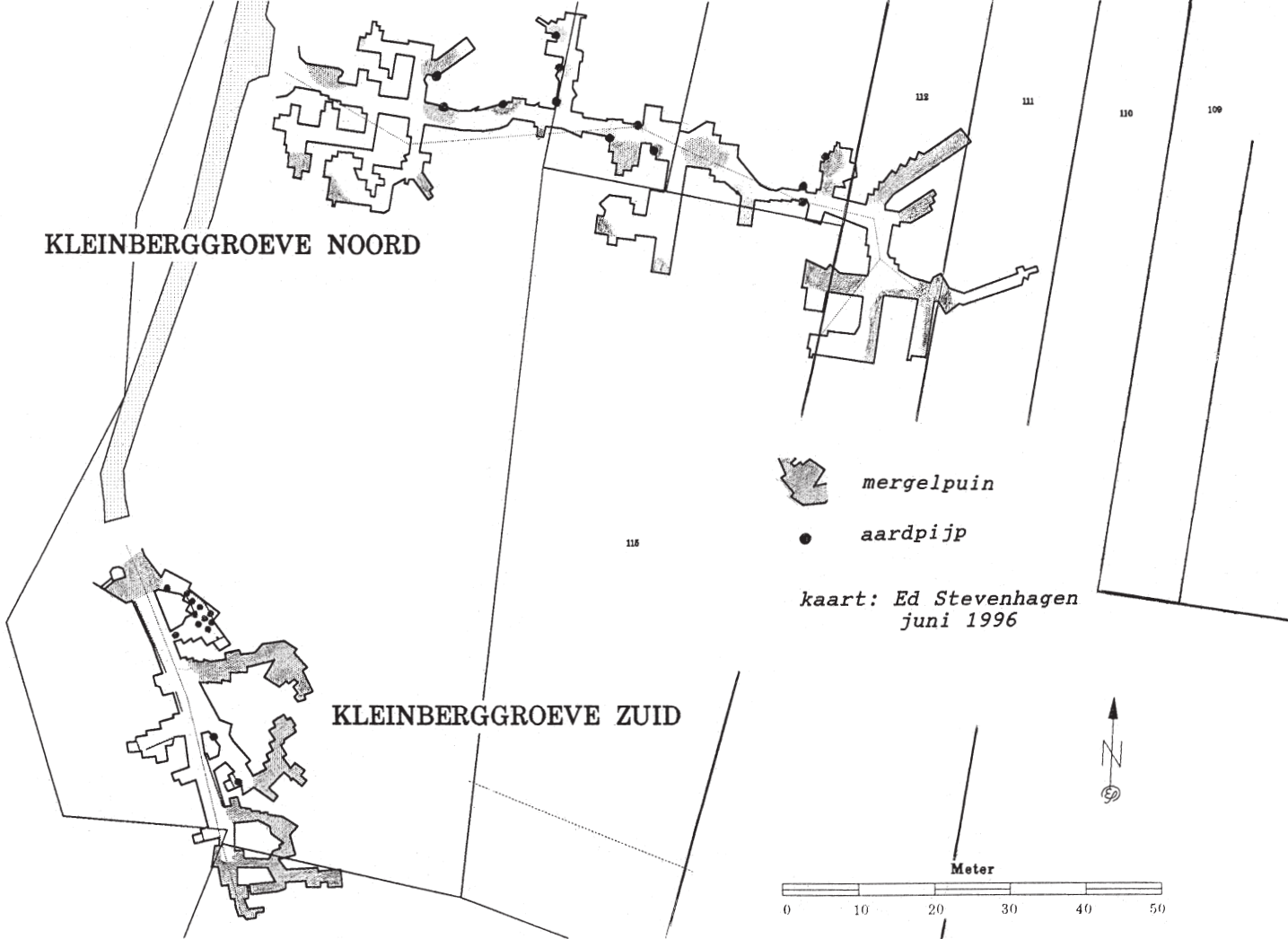
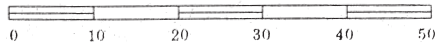

aardpijp

kaart: Ed Stevenhagen
juni 1996

Meter

De kleinberggroeven gecombineerd in kaart gebracht.

vonden is 1741. Dit staat vermeld bij een inscriptie met de initialen E.R. Op dezelfde hoogte is de naam Charles Pichon ingekrast met daarbij het jaartal 1745.

Heel interessant is de inscriptie die Johan Valentien Barthell en Johann Carl Sprüth hier op 13 juli 1747 achterlieten. In de Keerderberggroeve-midden (van Wijngaarden 47) troffen we bij een eerdere inventarisatie een inscriptie aan van beide heren aan die eveneens diezelfde datum vermeldde. De inscriptie uit de Kleinberg is van een veel mindere kwaliteit. Ze staat dicht bij de ingang en is daardoor verweerd. Verder is ze behoorlijk beschadigd.

Deze namen hebben mogelijk te maken met soldaten die hier in deze regio gelegerd waren ten tijde van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740 - 1748). Op 2 juli 1747 werd een dreigende belegering van Maastricht voorkomen door de slag bij Lafelt. Daar raakten de troepen van Lodewijk XV slaags met de alliantie van het Oostenrijks - Engels - Staats leger. Deze slag eindigde in een nederlaag van de bondgenoten. Onder dekking van de Maastrichtse kannonnen konden ze, met zware verliezen, terugtrekken over scheepsbruggen in de Maas. Men was echter niet van plan de vesting Maastricht prijs te geven. Daarom werd op de rechter Maasoever, in een boog om de stad, een verdedigingslinie aangelegd. Deze liep van Geulle tot Visé. Het

Johan Valentien Barthell en Johann Carl Sprüth, achttiende eeuwse “berglopers”.

hoofdkwartier van de bevelhebber, de hertog van Cumberland, werd gevestigd op kasteel Gronsveld. Er werden o.a. kampementen ingericht in de velden nabij de heuvelrug waarin de Keerderberggroeve en de Kleinberggroeve gelegen zijn. De Fransen zagen af van belegering van de stad. Het is meer dan waarschijnlijk dat bovenvermelde inscriptie te maken heeft met deze kampementen. Ik heb nog onderzoek gepleegd naar deze achttiende eeuwse “berglopers”. Dit werd bemoeilijkt door het internationale karakter van het leger. Naast Engelsen, Hollanders en Oostenrijkers bestond het ook nog uit Beierse, Hannoverse en Hessense troepen. Op de naamlijsten van de hogere officieren kwamen ze in ieder geval niet voor. Ik vond het, in het kader van dit artikel, te ver gaan om zeer tijdrovend onderzoek te plegen naar de precieze afkomst van beide heren.

De ruimte waar de hierboven beschreven opschriften en inscripties staan, heeft een heel apart plafond dat bestaat uit een kring van “orgelpijpen” die allen een diameter van ongeveer 50 centimeter hebben. Hun aanwezigheid zal ook de reden zijn dat de blokkbrekers afgezien hebben van verdere breekwerkzaamheden in deze richting.

Het is volgens mij zeer aannemelijk dat het overgrote deel van de groeve pas ontgonnen is in de eerste helft van de negentiende eeuw. Dit is op te maken uit de aangetroffen opschriften. In 1846 wordt deze groeve door de toenmalige Ingenieur der Mijnen F.J. Büttgenbach vermeld in zijn verslag aan Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg. Hierin kunnen we lezen dat de groeve in eigendom is van de gemeente Cadier en Keer en dat de bovengrond als schapenweide in gebruik is.

Landschap in de Kleinberg-zuid. Aan de hoogte van de karresporen in de wand valt af te leiden dat de hoofdgang in een later stadium uitgediept is.

In de hoofdgang vonden we de naam van de uit eerdere publicaties bekende blokkbreker Simon Quaden. Hier staat het jaartal 1851 bij vermeld. In de nabijheid hiervan staat een leuk opschrift dat aangeeft dat hij aldaar gewerkt heeft “voor den vraat”.

In de zijgangen is uit een aantal opschriften van blokkbrekers op te maken dat ze aldaar eveneens gewerkt hebben in het jaar 1851. Jacobus Quaden heeft geen al te beste ervaring met de mergelkwaliteit in deze groeve opgedaan, want hij schrijft in de laatste zijgang links:

“Hier heeft Jacobus Quaden gewerkt in het jaar 1851 18 dagen en daer op drie blokken gemaakt die goed zijn en die aandren alle moet kluysten.

Uit stamboomonderzoek blijkt dat Jacobus Quaden op dat moment 69 jaren is! Hij was helaas nog niet in het bezit van een waardevast A.B.P. pensioen!

In dezelfde kamer staat een opschrift van de blokbreker J.P. Geelen. Daaruit blijkt dat angst een bekend verschijnsel was bij de arbeiders. Het opschrift luidt: *“Hier heeft J.P. Geelen met zijnen broeder L. Geelen gewerkt in 1851 zonder vrees”*.

De namen van deze blokbrekers staan ook vermeld in de nabijgelegen Keerderberggroeve (van Wijngaarden 47). Het is best mogelijk dat de laatstgenoemde groeve toen geen goede mergel meer leverde en dat men hoopte in de Kleinberggroeve meer succes te hebben. Hun activiteiten hier zijn waarschijnlijk beperkt gebleven tot 1851. De andere opschriften, tekeningen en inscripties die we in de groeve aantreffen dateren allemaal van de tweede helft van de negentiende eeuw en zijn vrijwel zeker niet van blokbrekers.

Een ongedateerd opschrift laat ons zien dat E. Vliegen uit Keer ook in deze groeve aanwezig geweest is. Deze persoon bekleedde in de vorige eeuw in Cadier en Keer achtereenvolgens de functies van wethouder, burgemeester en gemeentesecretaris. In 1856 is hij, terwijl hij al gemeentesecretaris was, benoemd als opzichter van de groeven binnen de gemeente.

Als we de plattegrond bekijken zien we dat de hoofdgang uitmondt in een heel kleine nis. De mergel aldaar is erg verontreinigd door storingen en blijkt zeer zacht te zijn. Het is duidelijk dat verdere ontginning in deze groeve weinig zin had.

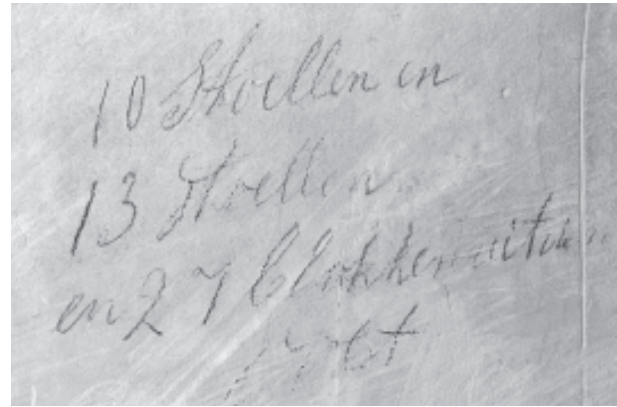
Opschrift in de Kleinberg-noord.

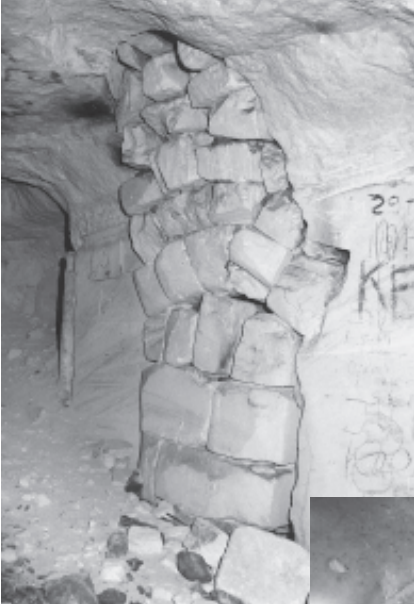
In de archieven kon ik helaas geen stukken vinden die betrekking hadden op de Kleinberggroeve-zuid. Dit kan gezien worden als een bewijs dat de groeve al niet meer in exploitatie was toen het “Reglement op de ontginning van onderaardse of overdekte steengroeven in het Hertogdom Limburg” in 1855 van kracht werd.

DE KLEINBERGGROEVE-NOORD

Deze groeve is tussen 1875 en 1894 geëxploiteerd door de gemeente Cadier en Keer. Uit het archiefonderzoek bleek dat een nieuwe ontginning, met goede mergel, gewenst was omdat de mergelkwaliteit die tegen het eind van de vorige eeuw in de omliggende groeven van de gemeente aange troffen werd, te wensen overliet. Hierbij kan gedacht worden aan de Keerderberggroeve (van Wijngaarden 47) en de Kleinberggroeve-zuid.

De groeve bestaat uit een geknikte hoofdgang met enkele zijgangen. Er staan weinig opschriften. Kort bij de ingang komen we de naam Bisscheroux tegen met daarbij de da-

Veiligheidsmaatregelen.

tum 2 september 1876. Bij het jaartal 1878 staan de namen: Deben, Vrijken en Retra. Van opzichter Vliegen en de blokbrekers Simon Quaden en Mathijs Quaden staan de namen achter in de groeve. Een ongedateerd opschrift, met daarbij twee telramen, geeft aan dat de gemeente op dat moment niet alleen in de Kleinberg aan het breken is. Er staat: "10 stoelen en 13 stoelen en 27 blokken uit den Met". Hiermee bedoelt men een van de Mettenberggroeven (van Wijn-gaarden 40, 40a, 41, 42, 42a). Uit de hieronder beschreven briefwisseling zal blijken dat deze activiteit in de Mettenberg waarschijnlijk illegaal is geweest. Volgens de opgave van de gemeente is de exploitatie daar dan al gestaakt. Het is een gegeven dat de gemeenten de strakke reglementering, die na 1855 van kracht werd, niet als prettig ervaarden. Men komt in de archieven dan ook vaak correspondentie tegen waarin het Mijnwezen een of andere gemeente maant om de regels na te leven.

De hoogte van de gangen in de Kleinberggroeve-noord varieert tussen 2 meter en 2,5 meter. In de smalle hoofdgang is, ongeveer in het midden, op een aantal plaatsen kunstig een aardpijp opgevangen. Zo is er twee keer een aardpijp beveiligd door een muur van blokken als dam in de wand aan te brengen.

Het achterste gedeelte kan beschouwd worden als een industrieel monument. De groeve ligt erbij alsof de blokbrekers ze zojuist verlaten hebben. Op een veel plaatsen zien we langs de wanden gestapeld mergelpuin.

Ten behoeve van dit artikel is archiefonderzoek verricht in:

- Het Rijksarchief Limburg te Maastricht.
- Het Gemeentearchief van de voormalige gemeente Ca-

dier en Keer te Margraten.

- Het archief van Staatstoezicht op de Mijnen te Heerlen.

Aan de hand van alle archiefstukken kan men zich een goed beeld vormen hoe er destijds volgens de provinciale verordeningen gewerkt diende te worden. We zullen zien dat ook de gemeente Cadier en Keer zich niet altijd aan de voorschriften kon of wilde houden. De partijen die aan de uitgebreide correspondentie deelnemen zijn:

- Het college van B&W van de gemeente Cadier en Keer.
- Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg.
- Het Mijnwezen in de persoon van de Ingénieur der Mijnen.
- De opzichter van de groeve.

Op 18 december 1874 doet de gemeente Cadier en Keer een “aangifte op zegel” toekomen aan Gedeputeerde Staten. Zij wil vergunning om een onderaardse steengroeve te kunnen aanleggen met de bedoeling om daar “*Maastrichtsch* steen” uit te kunnen laten delven. De gemeente heeft de eigenaren van de bovengrond reeds schriftelijk om toestemming gevraagd. Het feit dat Barones de Crasfier geen toestemming geeft om onder haar grond te werken heeft volgens de gemeente geen invloed omdat er nog voldoende uitgestrektheid bestaat om de plannen voort te zetten.

Op 13 maart 1875 richt Ingénieur der Mijnen van der Elst een schrijven aan Gedeputeerde Staten. Hij geeft aan dat de gemeente verzuimd heeft om een opzichter aan te wijzen. Daarnaast ontbreekt volgens hem het wettelijk verplichte oppervlakteplan.

Op 27 mei 1875 wendt de gemeente zich tot Gedeputeerde

Landschap in de Kleinberg-noord. Op meerdere plaatsen treft men stapels met mergelpuin aan.

Staten met de mededeling dat gemeentesecretaris E. Vliegen voorgedragen zal worden als opzichter. Hij zal per gedolven kuub mergel een vergoeding ontvangen van f 0,10. Op dezelfde datum verstuurt men een brief aan het Mijnwezen. De heer Roebroeck, beëdigd landmeter te Heer, heeft de opdracht gekregen om alles op te meten. De ingang van de nieuw te delven groeve wordt gepland links naast de oude en verlaten groeve (Kleinberggroeve-zuid).

De ambtelijke molens maalden toen ook al langzaam. Op 25 september stuurt de gemeente een brief aan Gedeputeerde Staten waarin men zijn verwondering uit dat men tot op dat moment nog niets vernomen heeft.

Ingénieur van der Elst meldt op 3 oktober 1875 aan Gedeputeerde Staten dat de werkzaamheden een aanvang ge-

nomen hebben. Men is begonnen met een smalle galerij in de richting van het westen naar het oosten. Men wil hiermee nagaan of een ontginning aldaar raadzamer is, dan verder te gaan met de ontginning der bestaande omliggende groeven. Dit alles gebeurt met toestemming van het Mijnwezen. Verder meldt hij dat Egidius Vliegen, die ook al opzichter is van de andere groeven in de gemeente, benoemd is tot opzichter van de aan te leggen groeve.

Aan alle wettelijke verplichtingen is dan blijkbaar nog altijd niet voldaan. Op 25 oktober 1875 verstuurt de gemeente aan Gedeputeerde Staten een aanvraag *“om vergunning tot het aanleggen en ontginnen der onderaardsche steengroef van Maastrichtschen steen, genaamd de Kleinberg”*. In dit schrijven staat nog de volgende zinsnede: *“De wensch wordt uitgedrukt dat de opzigter der aan te leggen groef zekere Egidius Vliegen benoemd worde”*.

Op 30 oktober daaropvolgend stuurt de gemeente de bevestiging dat Vliegen, die reeds vroeger opzichter was van de nu niet meer in werking zijnde groeven “Heerenberg” (Keerderberg) en “Mettenberg”, daadwerkelijk is benoemd tot opzichter van de nieuwe groeve. Men vermeldt nogmaals de vergoeding die Vliegen zal ontvangen.

Op 12 november 1875 verstuurt Gedeputeerde Staten twee gelijkkluidende brieven aan zowel het Mijnwezen als aan de gemeente Cadier en Keer. Hierin staat vermeld dat de vergunning voor de Kleinberg verleend wordt onder de volgende voorwaarden:

- Er mag niet gedolven worden onder een perceel dat in eigendom is van de gemeente omdat er in de glooiende helling te weinig dekgrond aanwezig is.

- De ontginning moet minimaal 15 meter van de concessiegrens afblijven.
- Het register van de ontginning zal het Mijnwezen jaarlijks toegezonden worden.
- De plattegrond van de groeve zal goed bijgehouden moeten worden.
- Men zal zich dienen te houden aan de wettelijke verplichtingen, verordeningen en aanwijzingen der bevoegde instantie.

Op dezelfde datum stuurt Gedeputeerde Staten nog twee brieven betreffende deze kwestie. Zo ontvangt de Ingénieur der Mijnen de bevestiging van de benoeming van Egidius Vliegen tot opzichter en de vergoeding die deze van de gemeente zal ontvangen. De gemeente krijgt bericht dat de benoeming van de opzichter bekrachtigd is. Men zal hier een afschrift op zegel van ontvangen zodra hij de eed afgelegd heeft en zulks geregistreerd zal zijn.

Dan blijft het geruime tijd rustig. Pas op 8 juni 1877 ontvangt de gemeente een dringend schrijven van Gedeputeerde Staten dat de Ingénieur der Mijnen erop geattendeerd heeft dat Vliegen nog altijd niet de wettelijk vereiste eed afgelegd heeft. Men wijst de gemeente erop dat alvorens verdere ontginning plaats mag vinden, eerst de eed bij de kantonrechter te Gulpen afgelegd zal moeten zijn. De opzichter zal anders niet gemachtigd zijn om als zodanig op te treden. Hij dient nog altijd als onbevoegd beschouwd te worden! Op 5 juli ontvangt Gedeputeerde Staten een reactie van de gemeente hierover. Egidius Vliegen zal nog dezelfde maand de eed afleggen. Het heeft in hun ogen echter geen haast omdat er vanwege de oogsttijd toch niet gebroken wordt in de groeve. Op 26 juli daarop-

volgens verstuurt de gemeente aan Gedeputeerde Staten de bevestiging dat de opzichter de vereiste eed afgelegd heeft.

Op 5 oktober 1877 verstuurt de opzichter aan het Mijnwezen de kadastrale gegevens inclusief een schets betreffende de Kleinberggroeve-noord. Op 22 oktober ontvangt de gemeente al bericht terug hierover. Het grondplan dat in mei 1875 door de beëdigd landmeter Roebroeck opgemaakt is en bij de vergunning gevoegd is, komt niet overeen met de kadastrale opmetingen. Er is behoorlijk verschil. Van der Elst wil graag vernemen of de schets nauwkeurig uitgaat van de kadastrale gegevens. Indien dat het geval is zullen deze gegevens meer tot richtsnoer kunnen dienen dan het plan van Roebroeck. Volgens de Ingénieur der Mijnen is dat plan wellicht niet met de nodige zorgvuldigheid opgemaakt. Verder bevat deze brief nog een aantal vragen. In de akte van concessie staat perceel nr. 101. De gemeente heeft in een brief van 10 november 1876 aangegeven dat dit perceel 110 moet zijn.

In de staat van eigenaren van de bovengrond die ingediend is staat tot de verbazing van de ambtenaar weer perceel nr. 101, toebehorend aan Jan Joseph Huynen te Margraten. Moet het nu 110 of 101 zijn? Graag spoedig bericht hierover zodat dit correct in de stukken opgenomen kan worden. Verder wordt gevraagd hoever het perceel nr. 78, dat in eigendom is bij de gemeente, zich uitstrekt. Indien zich dit perceel zich niet langs de gehele westelijke grens van de groeve uitstrekt, gaarne aangeven tot hoever dit dan wel het geval is? Bij deze brief is als bijlage het door de Ingénieur der Mijnen op de bezookdagen ondertekende register van ontginning meegestuurd. Van der Elst voegt eraan toe dat hij graag spoedig antwoord op de gestelde vragen

verwacht, zodat alles in de Kleinberg weer volgens de regels kan gaan!

Op 15 januari 1878 ontvangt de gemeente van het Mijnwezen de volgende bescheiden:

- De vergunning in tweevoud, voor de gemeente en de opzichter.
- Een exemplaar van het register van ontginning dat bijgehouden dient te worden door de opzichter.
- Een register van controle op de werklieden dat eveneens bijgehouden dient te worden door de opzichter.

Het Mijnwezen is er niet gerust op dat er gewerkt wordt in de geest van de voorschriften, want een half jaar later, op 15 juni, ontvangt de gemeente van het Mijnwezen weer een aantal aanwijzingen. De voorwaarden, die een half jaar geleden gesteld zijn, worden nogmaals herhaald. De volgende voorwaarden komen daar nog bij:

- De plattegrond dient goed bijgehouden te worden.
- De opzichter wordt verzocht om de werkstaten van de werklieden goed bij te houden.
- Ieder jaar dient in januari een nieuwe plattegrond ingediend te worden.

Uit het "register van controle der werklieden" van de Kleinberg blijkt dat dit door de opzichter (lees de gemeente) tussen 1878 en 1882 gebruikt is. De blokkreker Antoon Sleijpen uit Cadier en Keer heeft in 1878 in de Kleinberg gewerkt. Mathijs Dekkers en Antoon Dekkers uit Berg en Terblijt hebben er in 1878 en 1879 gewerkt.

In oktober 1879 vraagt het Mijnwezen aan de gemeente of het werk in de groeve gestaakt is aangezien men niets meer

De voorpagina van het register van controle.

Register van Controle der
werklieden voor de onderaardsche steen-
groef Kleinberg gelegen onder
de gemeente Cadier en Keer.

38

Dit Register inhoudende het in
bladzijden is door mij voorgeleekende
Burgemeester der gemeente Cadier
en Keer op elke bladzijde gewaar-
merkt, ingevolge Art. 31 van het
Reglement vastgesteld bij Koninkl.
besluit van 28 Junij 1877 N° 6
(Staatsblad N° 155)

Cadier en Keer, den 1 Juli 1878.
De Burgemeester der gemeente:
J. B. Brouwers

vernomen heeft. Op 2 november geeft de gemeente aan dat dat niet het geval is, maar dat er ook niet veel gewerkt wordt. De gemeente is van plan om binnenkort weer te laten breken. De vorige blokbreker Dekkers is door de gemeente weggezonden vanwege zijn ongehoorzaamheid in het uitvoeren van de werken tegen de bevelen van de opzichter in.

Op 26 januari 1880 stuurt opzichter Vliegen een brief naar het Mijnwezen. Hij vraagt of hij de door hem ontvangen toelage, zoals de beide voorgaande jaren gebeurd is, aan de armen mag uitdelen. Verder vraagt hij of de plattegrond en de werkstaat ingediend moet worden aangezien er, na het wegzenden van Dekkers, niet meer gewerkt is in 1879. De acht meter die in het begin van 1879 gebroken zijn, staan reeds op de plattegrond en zijn ook opgenomen in de werkstaat. Vanaf 8 januari 1880 wordt er weer gebroken en op 12 januari is een tweede blokbreker begonnen. Uit het "register van controle der werklieden" blijkt dat het hier nu handelt om de blokbrekers Pieter Sleijpen en Jan Heuts, beiden afkomstig uit Cadier en Keer.

Deze nieuwe opleving van de activiteiten in de groeve heeft er toe bijgedragen dat men besluit over te gaan tot de aanleg van een smalspoorbaan om de mergel naar buiten te vervoeren. Door bemiddeling van het Mijnwezen wordt bij de Domaniale Mijn te Kerkrade materiaal geleend om in de groeve een spoorbaantje aan te leggen. De mergel wordt op een tweewassige houten wagon naar buiten vervoerd. Deze uitbreiding van de werkzaamheden is echter maar van korte duur geweest. Tot 1884 hebben beide laatstgenoemde blokbrekers nog in de groeve gewerkt. Daarna wordt er niet meer gebroken in de groeve. Uit de opschriften van Mat-

De eerste pagina van het register van controle.
 Terwijl de ontginning van de groeve start op 3 oktober
 1875, wordt het register pas vanaf 1879 bijgehouden.
 De blokbreker Mathijs Dekkers uit Berg en Terblijt wordt
 ontslagen.

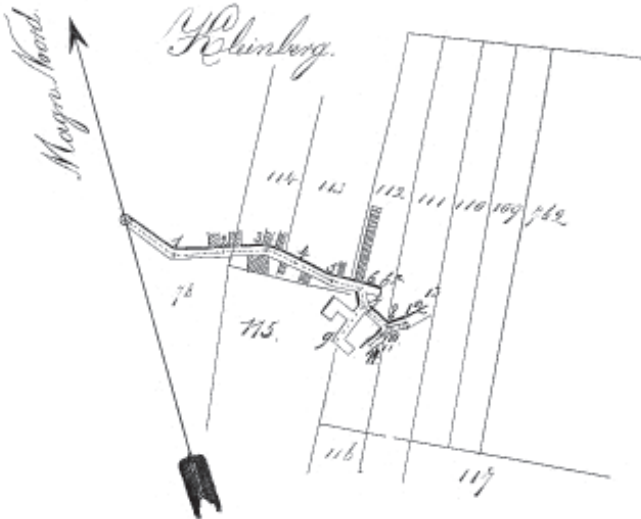
Num. mer.	Namen	Voornamen	Woonplaats	Datum der Gebaarte	Opmerkingen
1.	Dekkers	Mathijs	Berg en Terblijt	27 maart 1828 Houtsum	In 1879 ten doem opgehouden dyens zijn onregelmatig werking.
2.	Dekkers	Andoon	idem	27 August 1852 Berg en Terblijt	Dyze heeft opgehouden in 1879

hijs en Simon Quaden blijkt dat die ook in deze periode er gebroken hebben. In het register kom ik hun namen echter niet tegen!

Ingénieur der Mijnen van der Elst richt zich op 2 maart 1886 tot opzichter Vliegen. Hij verzoekt deze voor toezending van de plattegrond van de groeve alsmede het register van de vorderingen van de ontginning. Hij wijst de opzichter er op dat in het Provinciaal Reglement op de ontginning van onderaardse of overdekte steengroeven in het Hertogdom Limburg staat dat zodra één jaar verlopen

De plattegrond van de vorderingen.

40

is, zonder dat in een groeve ontginning heeft plaatsgehad, hiervan door tussenkomst van B&W schriftelijk kennis gegeven moet worden aan Gedeputeerde Staten. Dit is echter niet gebeurd. Van der Elst was in de afgelopen jaren twee keer ter plekke zonder dat in de bewuste groeve gewerkt werd.

De gemeente is zich bewust van het in gebreke blijven. Opzichter Vliegen antwoordt al snel dat er al gedurende één jaar niet gebroken is. Een maand later ontvangt van der Elst het register van de vorderingen van de groeve. Hierop wendt deze zich tot Gedeputeerde Staten. Hij geeft aan dat er in de Kleinberg al gedurende twee jaren niet gebroken is omdat er geen afzet voor de gebroken blokken te vinden was. Hij meldt verder dat alle vorderingen opgemeten zijn en in kaart gebracht zijn.

Er zijn volgens Vliegen geen gevaarlijke plekken in de groeve aanwezig. Hij verzoekt Gedeputeerde Staten de gemeente te adviseren de ingang deugdelijk te laten afsluiten om ontvreemding van het spoormaterieel te voorkomen. Het is in mijn ogen wel een vreemde situatie dat opzichter Vliegen, die dan tevens gemeentesecretaris is, aan het Mijnwezen vraagt om de gemeente opdracht te geven de groeve te laten afsluiten. Hieruit zou men kunnen concluderen dat Vliegen de vrij strakke regelgeving eveneens maar moeilijk vindt en zoiets heeft van: "Wil jij iets? Zeg het dan maar!" Uit het hierna volgende wordt duidelijk dat de afsluiting geen onnodige voorzorgsmaatregel is.

Op 8 juli 1886 stuurt de gemeente een brief naar het Mijnwezen. Aangezien de Kleinberggroeve weinig hoop geeft op renteafwerping heeft Vliegen, die inmiddels burgemeester geworden is, het voornemen het werk definitief te sta-

ken. Het van de mijn geleende spoormateriaal is daardoor overbodig geworden. Wanneer kan het teruggezonden worden en hoe kan dat het beste gebeuren?

Binnen twee weken ontvangt de burgemeester bericht terug. Van der Elst begint zijn brief met de beste gelukwensen voor Vliegen met zijn benoeming tot burgemeester van Cadier en Keer. Het spoorwegmaterieel kan natuurlijk, zonder bijkomende kosten, per spoor tot Simpelveld gezonden worden. Van daar zal het dan per mijnspoorweg tot Kerkrade vervoerd worden. In de brief staat een opsomming van het materiaal dat ter leen gegeven is.

- 35 spoorstaven van 4 meter lengte.
- 40 koppelingen
- 150 schroeven.
- 420 hakkelbouten
- een eikenhouten wagen met 2 ijzeren assen en 4 dito raders.

Vliegen laat het een en ander controleren. Op de brief wordt in potlood het een en ander aangegeven. Zo blijken er 4 spoorstaven te veel (!) te zijn. Er ontbreken 15 koppelingen, 25 schroeven en maar liefst 133 hakkelbouten.

In februari 1894 vindt er in de groeve de Hel te Gronsveld een ongeluk plaats. De Ingénieur der Mijnen gaat daar naar toe. Hij verneemt daar dat er op verschillende plaatsen in groeven onder Cadier en Keer en ook onder Heer blokken gebroken zouden worden. Dit wekt uiteraard zijn nieuwsgierigheid aangezien hem daar niets van bekend is. Op 9 februari 1894 ontvangt de gemeente Cadier en Keer een brief van de ingénieur waarin deze kwestie aan de orde gesteld wordt. Hij zou gaarne op de hoogte gebracht worden wat hier van waar is. Dit gerucht moet volgens hem de Klein-

berg betreffen omdat alleen deze groeve bij hem bekend is. Hij verzoekt de gemeente dan ook om vermelding van de namen der groeven en onder welke gemeente ze gelezen zijn, wie de eventuele eigenaars en/of de opzichters zijn? Dit alles onder verwijzing naar het reglement van ontginning. Hij vraagt verder wie op dit moment opzichter van de Kleinberggroeve is. Volgens gedane belofte zou de heer Vliegen bericht geven wanneer de ontginningen in de groeve hervat zouden worden. Aangezien dit niet gebeurd is gaat hij ervan uit dat Vliegen geen opzichter meer is! Hij beantwoordt zijn dringende oproep met: *“Met een spoedig berigt zult u mij zeer verplichten”*.

De gemeente schrikt van deze duidelijke taal van van der Elst. Op 10 februari verstuurt men reeds het antwoord op de gestelde vragen. Men geeft aan dat er *“eenige mergelsteen en”* gebroken zijn t.b.v. de bouw van de kapelanie. De stenen zijn ten eigen nutte aange wend en niet één steen daarvan is verkocht. De stenen zijn zeker niet afkomstig uit een andere groeve binnen de gemeente. De gemeente is nog altijd eigenaar van de Kleinberg en Vliegen is opzichter. Vliegen dacht dat men het recht had om voor eigen gebruik te mogen breken. Waarschijnlijk zijn er nog enkele blokken nodig. Voordat gewerkt wordt zal men eerst om toestemming vragen. De gemeente gaat ervan uit dat dat maar een formaliteit zal zijn, aangezien de plattegrond nog aanwezig is bij de instanties. De gemeente zal er al snel achterkomen dat dit niet het geval is en dat men de hele bureaucratische weg zal dienen af te leggen die de wet voorschrijft. De bouw van de kapelanie zal enige vertraging gaan ondervinden!

De gemeente krijgt hier op 12 februari van het Mijnwezen al duidelijkheid over. Aangezien er volgens van der Elst in

De blokkreuker Mat hij, Quaden
Lekeu. aandenstemmig zal dit
Leest. weden.

De Lich tot weddinst be-
Reid hondende Bergzichter,

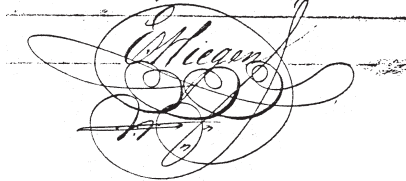

42

De w. e. a. n. l. p. v. e. d. e. n. p. v. e. d. e. n. p. v. e. d. e. n.

vroeden

De burgzichter

Bergzichter/burgemeester Vliegen had, zoals veel ambtenaren in de negentiende eeuw, een mooi handschrift, zijn handtekening was een waar kunstwerk.

de Kleinberggroeve sedert meer dan drie achtereenvolgende jaren niet gewerkt is, dient de hervatting van de werkzaamheden aangevraagd te worden bij de Gedeputeerde Staten. Dit zou volledig in overeenstemming zijn met het reglement op de onderaardse steengroeven uit 1855. Hij geeft verder aan dat de inhoud van de van de zijde van de gemeente ontvangen brief niet geheel in overeenstemming is met datgene wat de ingénieur ter ore gekomen is. Men is evenwel bereid om geloof te hechten aan de verklaring van de gemeente. De brief wordt besloten met de vraag of B&W soms niet weet of er in de groeven van Heer of Rijckholt gewerkt wordt? Bij wie zou men hierover eventueel informatie kunnen krijgen?

De correspondentie volgt elkaar dan snel op. Reeds de volgende dag verstuurt de gemeente een antwoord naar de Ingénieur der Mijnen. Volgens de gemeente heeft de persoon die verteld heeft dat er in andere groeven dan in de Kleinberg gewerkt wordt, de informatie verkeerd weergegeven of liegt zelfs! Er is in de hele gemeente nergens één steen gedolven sinds het breken in de Kleinberg beëindigd is. Vliegen onderstreept de zinsnede "Dit verklaar ik". Verder geeft Vliegen aan dat er in Rijckholt bij hem geen andere groeve bekend is. Wel zou men daar geruime tijd geleden tevergeefs geprobeerd hebben om mergel te vinden. Op de dag dat de brief van het Mijnwezen ontvangen is heeft burgemeester Vliegen bezoek ontvangen van iemand uit Gronsveld.

Hij heeft deze persoon ondervraagd en deze verklaarde eveneens dat er in Rijckholt geen groeve zou bestaan. De gemeente Heer heeft slechts één aan Vliegen bekende oude groeve. Of daarin gewerkt wordt betwijfelt hij zeer. Hij is er echter niet zeker van en raadt van der Elst aan voor meer

informatie bij de blokbreker Mathijs Quaden uit Heer aan te kloppen.

Bang dat een nieuwe vergunning erg lang op zich zou kunnen laten wachten, wendt de gemeente zich op 22 februari tot Gedeputeerde Staten. Men brengt het als volgt onder woorden: *“Wilt u ons niet ten kwade duiden als wij u beleeft verzoeken met gepaste spoed de zaak te willen behandelen derwijl nu de tijd van mergelsteenen delven geschikter is dan in andere jaargetijden om reden dat dan de blokbrekers minder goed te krijgen zijn”*.

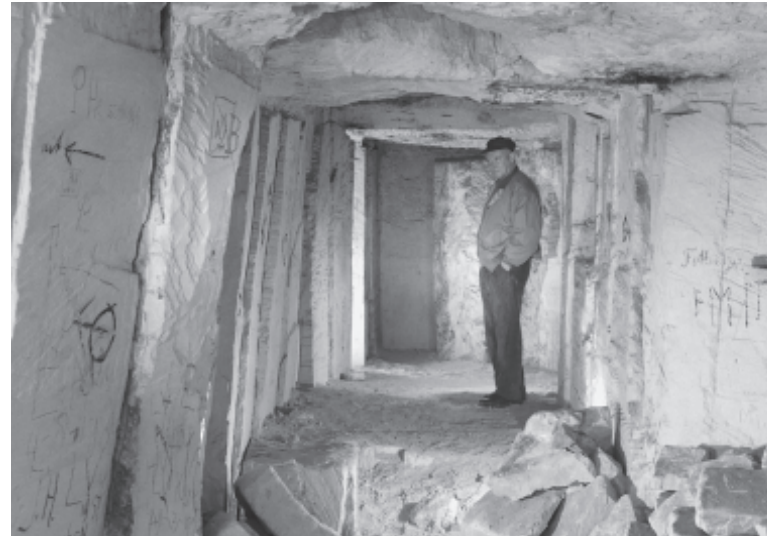
Op 5 maart daaropvolgend stuurt de Ingénieur der Mijnen zijn advies aan Gedeputeerde Staten. De vergunning kan verleend worden. Er dient echter wel een boorgat gemaakt te worden om te kijken of er voldoende vaste steen overblijft boven een bepaald perceel.

Diezelfde dag verstuurt de gemeente een brief richting Gedeputeerde Staten en Mijnwezen. Men gaat ervan uit dat de voor de Kleinberg verleende vergunning d.d. 12 november 1875 nog altijd van kracht is, ondanks het feit dat er in de groeve gedurende meer dan drie opeenvolgende jaren niet gebroken is. Men motiveert dit als volgt:

- Vliegen is destijds benoemd als opzichter en is nog altijd in functie.
- De groeve is nog altijd in eigendom van de gemeente.
- De plattegrond, de registers en de toestemming van de eigenaren van de bovengrond zijn onveranderd aanwezig. De gegevens waarop de vergunning gebaseerd is zijn immers nog altijd dezelfde. Er wordt nu wel speciale vergunning gevraagd om te mogen breken onder het perceel van de gemeente waar ook de ingang gelegen is.

Op 16 maart 1894 ontvangt Cadier en Keer een reactie van Gedeputeerde Staten. Het ingewonnen advies van het Mijnwezen valt positief uit voor de gemeente. Het is wel noodzakelijk om de lijst van de eigenaren van de bovengrond, die d.d. 17 november 1878 hun toestemming verleend hebben, te overleggen. Onder het perceel van de gemeente waar de ingang gelegen is, mag voorsnog niet gewerkt worden. Als reden hiervoor wordt opgegeven dat het niet duidelijk is of er voldoende plafond overblijft. De gemeente krijgt het advies om dit te laten controleren door een boorgat. De hoop van de gemeente dat het verlenen van de vergunning slechts een formaliteit zal zijn, komt door de laatste opmerking die in de brief opgenomen is op losse schroe-

Het eind van de exploitatie.

ven te staan. Gedeputeerde Staten stelt dat de gemeente wel zal moeten voldoen aan alle formaliteiten die verplicht zijn voor de opening van een nieuwe groeve.

Op 7 april 1894 stuurt de gemeente aan het Mijnwezen de lijst met toestemming van de eigenaren van de bovengrond. Burgemeester Vliegen vraagt of de kwestie niet bespoedigd zou kunnen worden aangezien men “*na de zaaitijd de mergelstenen kosteloos gevaaren kan krijgen door den ingezetenen*”.

Op 23 april daaropvolgend krijgt de gemeente van het Mijnwezen de toezegging dat vergunning verleend zal worden voor verdere ontginning van de Kleinberg. De gemeente zit, in afwachting van de definitieve beslissing, echter niet stil en krijgt alsnog van 2 personen toestemming om onder hun grond te werken. Dit wordt drie dagen later dan ook aan het Mijnwezen gemeld. Burgemeester Vliegen vraagt verder in zeer duidelijke taal om de zaak nu onmiddellijk in behandeling te willen nemen, aangezien anders de geschikte periode om te bouwen nutteloos zal verstrijken.

Op 4 mei 1894 richt Gedeputeerde Staten zich tot de gemeente Cadier en Keer en tot het Mijnwezen. Op de vraag van de gemeente d.d. 22 februari jl. om in het “*concessieveld de Kleinberg*”, waar sinds 1885 niet meer wordt gedolven, de breekwerkzaamheden te kunnen hervatten, wordt positief geantwoord. De nog altijd in functie zijnde en beëdigde opzichter Vliegen zal hierbij toezicht uitoefenen. De vergunning wordt verleend onder dezelfde voorwaarden als gesteld bij de vergunning d.d. 12 november 1875.

Op 15 mei 1894 ontvangt de gemeente een brief van van der Elst. Aangezien de werkzaamheden in de Kleinberg

aangevangen zijn wil de ingénieur de groeve bezoeken in gezelschap van de Adjunct der Mijnen. Hij vraagt de gemeente advies hoe hij het beste de groeve kan bereiken. Moet hij, zoals vroeger, vanaf de molen van Gronsveld te voet komen? Hij vindt dat een lange weg die een behoorlijke stijging kent. Is er geen gemakkelijkere weg?

Het laatste archiefstuk betreffende de ontginning van deze groeve dat ik tegenkwam is gedateerd op 9 juli 1894. De gemeente ontvangt dan van het Mijnwezen de bevestiging dat de ingénieur, bij geschikt weer, de groeve zal komen bezichtigen. Hij zal om 10.00 uur op het gemeentehuis van Cadier en Keer zijn.

Nadat de gemeente via deze omslachtige weg nog de benodigde stenen voor de kapelanie uit de Kleinberg heeft gehaald, is er in de groeve niet meer gebroken. Dat zal zeker te maken hebben gehad met de afnemende vraag naar mergel als bouwsteen.

BRONNEN

Rijksarchief Limburg te Maastricht, archief der provincie Limburg, toegangsnr. 04.01, dossier mergelgroeven nr. 8546 "De Kleinberg".

Gemeentearchief Margraten, archief der voormalige gemeente Cadier en Keer, dossier mergelgroeven nr. 906 en 907.

Archief Staatstoezicht op de Mijnen, dossier Kleinberggroeve.

Plattegrond Kleinberg-noord, H. Bochman en A. Weijenberg, 1983.

Plattegrond Kleinberg-zuid, Rijksgeologische Dienst, z.j.

Kadastrale gegevens, Plattegrond Kleinberg, ir. van der Elst Staatstoezicht op de Mijnen, z.j.

LITERATUUR

A. VON LEBEAU EN R. HÖDL, Wenen 1914, "Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740-1748", Band 9 "Feldzüge 1745 bis 1748 in den Niederlanden".

J. KNUBBEN, Maastricht 1992, "De grotten van Heer", S.O.K. Mededelingen nr. 20.

J. KNUBBEN, Maastricht januari 1995, "Een instorting met gevolgen", S.O.K. Mededelingen nr. 23.

H.J.H. SCHURGERS, Valkenburg 1972, "Waar de brede stroom der Maas...., Beknopte geschiedenis van Limburg".

J.M. VAN DE VENNE, Maastricht 1957, "Geschiedenis van Heer".

A. VAN WIJNGAARDEN, Maastricht 1976, "De onderaardse kalksteengroeven van Zuid-Limburg", Wetenschappelijke mededelingen K.N.N.V. nr. 71.

DANKWOORD

Een woord van dank gaat uit naar:

Ed Steenhagen voor het geleverd kaartmateriaal.

De heer J. Vranken van de gemeente Margraten en de heer W. Miseré van Staatstoezicht op de Mijnen, voor hun ondersteuning van het archiefonderzoek.

De heer E. Ramakers van de Centrale Bibliotheek Maastricht die zeer behulpzaam was bij onderzoek naar gegevens over de Oostenrijkse Successieoorlog.

Staatsbosbeheer voor het genoten vertrouwen.

In de laatste, maar niet onbelangrijkste plaats, Jacques Maes, Henk Ramakers, Walter Thiessens, Jos Cobben en John Hageman, die als leden van de werkgroep steeds weer bereid zijn om hun medewerking te verlenen bij de inventarisaties in de groeven en het fotografisch vastleggen van de opschriften en de onderaardse landschappen.

Ere wie ere toekomt!

[[aanpassing verwerkt](#)]

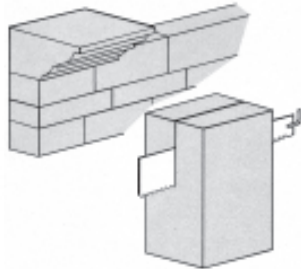
In S.O.K. Mededelingen nr. 25 stond het artikel: “Ongeval in de Scharnderberg”. Door een vergissing van het zetduiveltje stond ondergetekende als maker van de foto’s vermeld. Deze waren echter gemaakt door Henk Ramakers, de “hoffotograaf” van de projectgroep. Vandaar alsnog deze correctie.

John Knubben

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

47

Mergelbouwsteen
P. Kleijnen
Bergstraat 31
6301 AB Sibbe-Valkenburg a.d. Geul

COLOFON

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

VORMGEVING

Stefan Graatsma, Maastricht

GRAFISCHE VERZORGING

Bureau van de Manakker, Maastricht

DRUK

Swalmer handelsdrukkerij, Swalmen

48

Redactieadres:
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België

For summaries in English, please contact the editor at:
Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

f 12,50 of Bfr. 225 inclusief verzendkosten door overmaking van f 12,50 via bijgevoegde acceptgiro of door overmaking van Bfr. 225 op rekeningnummer 000 - 150 7143 - 54 t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Postbus 882
NL 6200 AW Maastricht

LOSSE VERKOOP

f 15,00 of Bfr. 275 tegen contante betaling op het redactieadres.
f 17,50 of Bfr. 320 inclusief verzendkosten uitsluitend schriftelijk te bestellen bij:
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap
Groenstraat 106, 6074 EL Melick
door overmaking van de kosten op postrekening
Nederland 429 85 1
België 000 - 1616562 - 57
onder vermelding van het gewenste.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608